

בעניני קביעת קו התאריך לשבת ושאר הלכות ובשיטת החזון איש בהלכות אלו ובשיטת הגרי"ש אלישיב בהלכות אלו

סימן א. ביאור הנידון של קו התאריך ויביא שיטת בעל המאור שהוא תשעים מעלות מזרחה מארץ ישראל וכן דעת עוד ראשונים ואחרונים וכן הורה בתוקף רב החזון איש ולשדעתם צריך לאחר את השבת ביפן ביום מהיום הנקרא שם אצל אומות העולם שבת ויביא עוד דעות אחרות בענין מקום קו התאריך ושלדעתם אין צריך לשנות ביפן והוראת הגרי"ש אלישיב שלא ליסוע למקומות אלו

ענף א. ביאור בקצרה לשרשי הנידון

א. הנה כידוע מצב הדברים בכדור הארץ משתנה ממקום למקום דהיינו כאשר בארץ ישראל יום בצד השני של הכדור במרחק מאה ושמונים מעלות הוא לילה בהפרש של שנים עשרה שעות וכאשר בארץ ישראל לילה בצד השני של הכדור במרחק מאה ושמונים מעלות הוא יום בהפרש של שנים עשרה שעות

ב. ובמקומות שהמרחק במעלות הוא פחות ממאה ושמונים מעלות גם ההפרש הוא מסוג אחר הכל כפי שיעור המעלות

ג. וכיוון שכך ממילא צריך לקבוע באיזה מקומות נחשב ההפרש שהם לפנינו ובאיזה מקומות נחשב ההפרש שהם לאחרינו

ד. ובנוסף אחר שכיוון שמשנתה ממקום למקום בהכרח שיש איזה מקום שהוא קו התאריך שהעומד לימינו אצלו הוא יום ראשון והעומד לשמאלו אצלו הוא יום שני אף שלשניהם הוא יום או שלשניהם הוא לילה במראה ומצב שוה וצריך לקבוע היכן הוא קו זה שהוא קו התאריך

ה. ודבר זה נוגע לשמירת שבת אימתי לשומרה באותם המקומות האם לפני ארץ ישראל או אחרי ארץ ישראל וכן לשאר כל המועדים שבשנה והחמור מכל המועדים יום הכפורים שהוא גם כן בכרת כשבת וכו' הבעיה אף יותר משבת מפני ששבת אפשר לחומרא לשמור יומיים אבל לצום

שני יממות רצופות לרובא דאינשי הוא דבר שקשה מאוד והרבה פעמים שאלה של פיקוח נפש

ו. ובדבר זה היה מחלוקת עצומה בין הרבנים למעשה בשנים שבין ת"ש לתש"ה שמפני מלחמת העולם שהיתה באותם שנים גלו כמה מאות או יותר של תלמידי חכמים ובני תורה לאיזור של ארץ יפן שעליו יש דיון גדול לפי ההלכה האם זמניהם הם לפני ארץ ישראל או אחרי ארץ ישראל

ז. והנה לפי מנין אומות העולם של ארץ יפן הם מחשיבים את זמניהם לפני הזמן של ארץ ישראל ונמצא שלסוכרים ששבת שלהם הוא לפני שבת של ארץ ישראל הגר שמה נוהג כל הימים כפי מנין הימים הנהוג שם שביום שהם מחשיבים לשבת שובת ובששת הימים הנחשבים אצלם מיום ראשון עד יום שישי הם ימים המותרים במלאכה וכן על פי זה לחשבון המועדים

ח. אבל לסוכרים שמנין הימים של יפן מאוחר לשל ארץ ישראל אם כן הגר שם צריך לשבות שבת גמורה לכל דיניה בזמן שנחשב במדינה שם ליום ראשון ואילו היום שנחשב אצלם לשבת הוא יום חול גמורו וצריך להניח בו תפילין כשאר ימי החול וכן על פי זה למנין החגים

ט. והקו הקובע את חילוף הימים לפי מנהג אומות העולם הוא כמדומה מאה ושמונים מעלות לכל צד מעיר הנקראת גריניץ דהיינו שעיר זו היא נחשבת כאילו מרכז וכל שהוא עד ק"פ מעלות למזרחה חשבון הימים הוא לפניו וכל שהוא עד ק"פ מעלות למערבה חשבון הימים בו הוא לאחריה

י. ומקו
מזרח
לירושלי
סימן א'
בפשוטו
לפי סיב
ועיין ב

ענף
הוא
באור
במזו
והש
שעו
ושלו

א. ושו
בספ
כמה מה
קו התאר
תשעים
בתשעים
ישראל ו
הנותרות
שלפי ד
הנמצאים
והמאחרי
שמונה ע
יפן הפרו
לפנינו ה
הם שבע
המאור יי
שמנהג ו
נמצא ש
יהודי הו
קוראים ו

ב. והחזו
ובירר

בדרכי יצחק
דגישות הכ"ס
לאורית ומלא ומתן דגישות
מרת האון רבי יוסף סלומ
לוי י"ג ז"ל

הרה"ק ר' יצחק צדס סל"א

ענין קו גריניץ (ח)
(סוף כתיב אלשיך כתיב חזנין זכ)
ובפולנים א"י יפן חנוכה א"י י"ג ז"ל

בעניני קו התאריך לשבת וכיו"ב סימן א'

תקו

כמוהו ופסק להלכה באופן מוחלט כמותו וכך שלח הוראה למעשה לשואלים מיפן לעשות את השבת ביום הנחשב שם במדינה ליום ראשון ונמצאים הדברים באריכות בחזון איש באו"ח סימן ס"ד ובכמה מכתבים שבספרי קובץ אגרות חזון איש ועוד יש בזה דברים בענין שיטתו בספר תולדות החזון איש הנקרא פאר הדור ושוב נדפס מחדש ספר גנוזים ושו"ת חזון איש שני כרכים ושם יש דברים הרבה בענין דברי החזון איש בענין ומדברי עוד רבנים בזה עיי"ש

ג. וכן היה דעת עוד כמה רבנים שההלכה כדעת בעל המאור ועוד רבנים היה שאף שלא תפסו לגמרי במוחלט כדעתו אבל נקטו שהעיקר כדעתו ושלכל הפחות חייבים לענינים דאורייתא לחוש לדעתו וגם מהסוברים אחרת מכל מקום חלקם ס"ל שיש לחוש עכ"פ לדעתו והובאו דעות רבנים אלו בספר תאריך ישראל סימן א' סעיף ג' ובהערות שם ובעוד מקומות בסימן א' עיין שם באריכות מהרבה רבנים [ויש בזה מכתבים מהג"ר שמחה זעליג ריגר ז"ל שכותב שמעיקר הדין היה נראה שהלכה כבעל המאור שאי אפשר לחלוק עליו אבל אם נהגו אחרת לענינים דרבנן אפשר לסמוך על המנהג אבל למלאכות דאורייתא אין שייך בשום אופן להקל כנגד בעל המאור עיי"ש כל דבריו ונדפסו המכתבים בכמה מקומות ומהם כמדומה בספר חידושי הגר"ח מבריסק למסכת בבא מציעא הוצאת אורייתא בתולדות שבתחילת הספר ובספר תאריך ישראל סימן א' עמוד י' הערה י"ז] וכן בספר אור לציון חלק א' סימן י"ד פסק במוחלט שאי אפשר להקל בשום אופן כנגד בעל המאור אף שכמדומה שלא הכריע שם בין השיטות]

ד. וכפי השמועה בני ישיבת מיר שהם היו כמה מאות תלמידי חכמים עם רבניהם ועוד בני תורה מכמה ישיבות אחרות נהגו על פי הוראת החזון איש [וכך הורו להם כפי השמועה שיעשו כפסק החזון איש ראש הישיבה הגרא"י פינקל שהיה אז בארץ ישראל ומשיגח הישיבה הגר"י לעווינשטיין שהיה יחד אתם ביפן] ועשו את עיקר השבת ביום ראשון וגם לענין התפילות התפללו תפילות שבת ביום ראשון אמנם לענין איסור מלאכה כפי השמועה

י. ומקום קו זה ביחס לירושלים הוא קמ"ה מעלות מזרחית לירושלים ורט"ו מעלות מערבית לירושלים [כן מבואר הדבר בספר תאריך ישראל סימן א' עמוד כ"ז טור א'] אמנם לענין הלכה בפשוטו ודאי אין להתחשב בקביעת אומות העולם לפי סיבות שלהם אלא צריך לברר את ההלכה בזה [ועיין בזה היטב לקמן בענף ד' וה' ולקמן בסימן ד' ואכמ"ל]

ענף ב. שיטת הרז"ה ודעימיה שהגבול הוא תשעים מעלות מזרחה מארץ ישראל באופן שהדרים עד שש שעות הפרש במזרח נוהגים שבת לפני ארץ ישראל ושהאר נוהגים אחרי ארץ ישראל עד י"ח שעות וכן פסקו החזון איש ודעימיה ושלדבריהם ביפן צריך לאחר ולנהוג שבת ביום הנקרא אצלם יום ראשון

א. ושורש המחלוקת היתה מפני שדעת הרז"ה בספר המאור למסכת ראש השנה דף כ' בביאור כמה מהסוגיות של קידוש החודש שם דמקומו של קו התאריך בש"ס מעלות של היקף כדור הארץ הוא תשעים מעלות מזרחה מארץ ישראל שכל שהוא בתשעים מעלות אלו עושה את השבת לפני ארץ ישראל וכל שהוא בשאר המאתיים שבעים מעלות הנותרות עושה את השבת אחרי ארץ ישראל באופן שלפי דבריו המקדימים לארץ ישראל הם כל הנמצאים עד שש שעות לפני ארץ ישראל והמאחרים לארץ ישראל הם כל הנמצאים עד שמונה עשרה שעות אחרי ארץ ישראל והנה בארץ יפן הפרשי השעות מאצל ארץ ישראל אם נחשיכם לפנינו הם שבע שעות לפנינו ואם נחשיכם אחרינו הם שבע עשרה שעות אחרינו ואם כן לפי דעת בעל המאור יש להחשיכם שהם אחרי ארץ ישראל וכיוון שמנהג המנין במדינה שם אינו כך אלא לפנינו נמצא שלפי בעל המאור יהודי המגיע ליפן וכן יהודי הגר ביפן צריך לעשות שבת ביום שהם קוראים לו יום ראשון ואילו היום שהם קוראים לו שבת הוא יום חול גמור

ב. והחזון איש האריך לבאר את שיטת בעל המאור וביורר שעוד כמה מגדולי הראשונים סוברים

שקשה פש הרבנים שמפני מאות ז וור של ז האם ישראל יפן הם ישראל בת של זי מנין לשבת ראשון וכן על זר לשל ז שבת ז ליום ז וא יום י החול אומות ית לכל ז היא מעלות זא עד אחריה

ישראל וזה מתאים למנהג המדינה של אומות העולם שם שקוראים ליום זה שבת ואין צריך לשנות שום דבר ממנהג המדינה בחשבון הימים

- ג. וכפי השמועה היו הרבה בני תורה משיבות אחרות שלא משיבת מיר שנהגו על פי רבותיהם כהוראת הגרימ"ט הנ"ל ונהגו שם שבת ביום הנקרא שם שבת [אך יתכן שגם הם נזהרו ממלאכה גם ביום שלאחריו ולא ביררתי הדברים]
- ד. וכן לענין יום הכפורים הוראת הגרימ"ט היתה לצום ביום המוקדם שהוא יום הכפורים לחשבונו

- ה. ועיין לקמן בענף ז' שגם הגרי"ש אלישיב הביאו בשמו שמעיקר הדין סובר כהגרימ"ט אך למעשה מחמיר לחוש לחזון איש ושלכן לא ליסוע כלל ליפן ואם כן נסע לשם חייב לענינים דאורייתא לפרוש גם ביום השני וכדלקמן

ו. ובספר תאריך ישראל בסימן א' הביא את שיטת הגרימ"ט הנ"ל ועוד דס"ל כוותיה ועוד הביא שם כמה שיטות אחרות הסוברות להלכה דלא כבעל המאור אבל בשיטה אחרת במקום הקו שלא כהגרימ"ט ואין בדעות אלו מי שמקטין השיעור מתשעים מעלות של הבעל המאור אלא כל הדעות שהביא שם מלבד בעל המאור ודעימיה הם כולם בין תשעים מעלות של הבעל המאור לבין מאה ושמונים של הגרימ"ט עיין שם פרטי הדברים ויש בזה נפקא מינה למעשה בין כל שיטה ושיטה לכמה מקומות אבל לענין יפן כמדומה שמלבד דעת בעל המאור והראשונים והאחרונים העומדים בשיטתו שהביא שם בספר הנ"ל הסוברים לאחר ביפן את השבת כנ"ל בענף קודם כל שאר הדעות שהביא שם דעתם כהגרימ"ט שלא לשנות ביפן ממנין אומות העולם הנמצאים שם המקדימים את השבת שכן עולה על פי חשבון הקו לשיטות אלו

ענף ד. שיטת הסוברים דקביעת הקו על פי התורה הוא לפי איך שבמציאות נוהגים ישראל למנות ולא נמסר קו שרשי בהלכה בזה

- א. עוד שיטה חדשה יש בענין [וכמדומה שבזמן → המלחמה ששאלו מיפן לא התפרסמה שיטה זו

נוהרו מלעשות מלאכה גם ביום השבת של יפן לחוש לדעה השניה בענין כדלקמן ואינני יודע אם הניחו תפילין בצנעא גם ביום ראשון לחוש כן לחומרא [ומה שנהגו לאסור מלאכה גם בשבת של המדינה שם אינני יודע אם זה היה הוראה מהחזון איש או מדעתם עשו ועיין לקמן בסוף הסימן הוראה מהחזון איש בענין איי הפיליפינים שיתכן ששמע מזה שכך דעתו לחוש לאיסור מלאכה גם להוראה השניה

- ה. אמנם בהתקרב יום הכפורים נכנסו למבוכה גדולה מפני שבשבת כמבואר לעיל יכלו לענינים היותר חמורים שהם איסורי מלאכה להתמיר לפרוש שני ימים ממלאכה אבל ביום הכפורים שאיסור אכילה הוא איסור חמור ולצום שני ימים רצופים הוא דבר שקשה ביותר לרוב אנשים ויש גם כאלו שאצלהם הוא פיקוח נפש גמור והיו צריכים בזה הכרעה גמורה והורה להם החזון איש לאכול ביום המוקדם ולצום ביום המאוחר וכפי שיטתו הנ"ל

ענף ג. דעת הגרימ"ט בספר היומם ודעימיה שהגבול הוא מאה ושמונים מעלות מארץ ישראל באופן שמקדימים עד י"ב שעות ומאחרים עד י"ב שעות ושלדבריו אין לשנות השבת ביפן מהיום הנקרא שם שבת ועוד דעות אחרות בענין מקום הקו שגם לדעתם אין לשנות השבת ביפן מהיום הנקרא שם שבת

א. אבל לאידך גיסא היו רבנים שהורו להם אחרת שהשבת שלהם היא לפני ארץ ישראל והיא ביום שנחשב לפי מנהגי המדינה ביפן שבת ומי שהתפרסם ביותר במורים כן בשעתו היה הגרי"מ טוקצינסקי שבספרו היומם דעתו שקו התאריך הוא מאה ושמונים מעלות רחוק מארץ ישראל באופן שלדבריו שנים עשרה שעות לצד מזרח ארץ ישראל נוהגים שבת לפני ארץ ישראל ושנים עשרה שעות לצד מערב ארץ ישראל נוהגים שבת אחרי ארץ ישראל

ב. וכיוון שכך יפן שהיא מזרחית לארץ ישראל בשבע שעות לדבריו נוהגים שבת לפני ארץ

בעניני קו התאריך לשבת וכיו"ב סימן א'

תקים

מאוד מישראל שהיו שם נהגו לעשות שבת ביום ראשון שלהם אם נימא דרך בישראל תליא אם כן לא אכפת לו במנין אומות העולם וצריך לראות איך ישראל עושים והנה המציאות היתה שם שהיו חלק שעשו ביום המוקדם שהוא יום שביעי למנין אומות העולם וחלק עשו ביום המאוחר שהוא יום ראשון דשבוע הבא למנין אומות העולם וצ"ב איך הדין בנחלקו ויתכן דאזלינן לפי רוב או אולי אפשר להיחלק לצבורים צבורים וצ"ב בכל זה אבל הוא הערה מחודשת מאוד לדינא

ד. מיהו אולי יש לדון בזה מעוד צד והוא דלפני שהגיעו בני הישיבות לשם בתקופת המלחמה כמדומה שאומרים שנהגו המעט יהודים שהיו שם קודם שבת כמנין של יום השביעי של אומות העולם ויש לעיין אם מנהג קדום של כמה עשרות שנים קובע בדבר אף אם אחר כך נתרבו היהודים העושים אחרת מזה וצ"ב בזה

ה. והנה בספר קו התאריך הישראלי נראה שם בספר להדיא דנוקט המחבר דלפי שיטה זו דתלוי הדבר במנהג המנין פשוט דכיפן אין לאחר את השבת אלא לנהוג שבת ביום הנקרא שם במדינה שביעי ושנכון כן על יפן בכל הזמנים אמנם על פי הנ"ל בענף זה בסעיפים קודמים אולי יש מקום לדון בדבר לכל הפחות על תקופת השנים שבין ת"ש ותש"ה שהיה שם רבים מאוד שנהגו שבת בעיקר כבעל המאור וכנ"ל בענף ב' דאם כן יתכן שיש בכח זה לשנות את ההלכה ממה שהיה לפני שהגיעו ציבור זה ליפן ועצ"ב ולא עיינתי בכל האמור בענף זה כראוי

ענף ו. המורם בקצרה מהאמור בענפים הקודמים שיטות הפוסקים בכללי הענין ובדין יפן וכיוצא בזה

א. דעת הבעל המאור ורעימיה וכן פסקו החזון איש ועוד רבנים שהגבול הוא תשעים מעלות מזרחה לארץ ישראל והחלוקה הוא שש שעות לפני ארץ ישראל ושמונה עשרה שעות אחרי ארץ ישראל ולדעתם ביפן צריך לאחר השבת מהיום הנקרא שם באומות העולם שביעי ליום הנקרא שם ראשון של שבוע הבא

ורק בערך עשר שנים אחרי המלחמה] בספר קו התאריך הישראלי שהוא סובר שלא נמסר כלל בהלכה קו מסוים הקובע את הגבולות לזה אלא כל מקום מונה לפי מנהגו ששה ימים ושומר שבת

ב. ולא שאין כלל קו שהרי אף אם המנהג הוא הקובע בהכרח שיש מקום בעולם שבו נמצא מכה המנהג קו זה שמצדו האחד שבת ומצדו השני חול שמזה אין שום דרך להימלט אלא שקביעת מקום הקו אינו לפי איזה הלכה כמה מעלות רחוק המקום מארץ ישראל אלא מנהג המדינות הוא הקובע בזה מפני שכך נמסרה ההלכה לשבת מונה ששה ושומר שביעי כל מקום כמנינו

ג. ואף ששיטה זו היא מחודשת מאוד אבל בתחילת הספר הביא מכתבים מכמה רבנים שדעתם כדעתו בזה עיין שם

ד. ועיין לקמן בסימן ד' מש"כ כמה טענות כנגד שיטה זו ושאין להביא לזה ראייה מדינא דהמהלך במדבר ושכח שבת עיי"ש

ענף ה. בירור כמה פרטים אליבא דהשיטה הנ"ל בענף ד'

א. ויש לעיין לשיטה הנ"ל בענף קודם איך הדין אם יהיה ארץ שיש שם מליון מאומות העולם המקדימים כולם את המנין ומישראל יש שם רק מאה והם מאחרים כולם את המנין אם אזלינן כפי ישראל מפני שהם עיקר וגם מפני שלהם בלבד נוגע ההלכות או אזלינן לפי אומות העולם מפני שהם רוב עצום במספרם ומסתבר לכאורה שאזלינן לפי ישראל ולא עיינתי בזה כראוי

ב. אלא שבמציאות אם היה מוסכם ההלכה כדברי השיטה הנ"ל דתלוי במנהג לא היה כל כך נפקא מינה להלכה למעשה מהספק הנ"ל בסעיף קודם משום דאם אין הלכה של קו והמנהג קובע אם כן ודאי שיתנהגו היהודים כפי מנין רוב האנשים ששם שהם מאומות העולם דמאיזה טעם יהפכו הדברים ואם כן לתרוייהו היום שוה

ג. אמנם יש נפקא מינה טובא מחקירה זו למעשה כגון בזמן שבשנים ת"ש עד תש"ה שחלק גדול

אומות
ן צריך
הימים

ישיבות
על פי
ם שבת
ז נזהרו
דברים]

ז היתה
זכפורים

ז הביאו
ט אך
ז ליסוע
זורייתא

ז שיטת
ד הביא
א כבעל

ו שלא
השיעור
הדעות

ם כולם
ן מאה
ים ויש

ה לכמה
זת בעל
כשיטתו

יפן את
ביא שם
אומות

זת שכן
ו
ז פי
זגים
זכה

זכומן
זיטה זו

ועיין לקמן באריכות בזה ושלכאורה כוונתו למחלוקת הנ"ל בקו התאריך והוא הדין ליפן ורק שהמעשה שנשאל באותו הפעם היה לפיליפינים

ב. ואף שדעת החזון איש דהעיקר לדינא כהרז"ה אפשר דמכל מקום חשש לדעת החולקים לחומרא או מפני חילול השם שלא יחשבו הסוברים ששבת מוקדם שהוא מזלזל בתורה או שחשש דכיוון שמנהג המקום לא כמאוחר קשה להיזהר לעשות שבת כשכולם לא עושים כן

ג. בספר תאריך ישראל בעמוד כ"ז ובהערות שם הביא דעת הגרי"ש אלישיב שצ"ל שדעתו כהגרימ"ט שהגבול הוא בק"פ מעלות מארץ ישראל

ד. אבל מכל מקום מבואר שם בעמוד כ"ז כמה פעמים שדעתו שצריך להחמיר באיסורים דאורייתא כשיטת הרז"ה ודעימיה והחזון איש ודעימיה שהגבול הוא בתשעים מעלות ולכן שני ימים לשמור לענינים דאורייתא

ה. וכל כך מחמיר בדבר עד שמובא שם בשמו בעמוד כ"ז טור ב' שהורה שעדיף טפי שלא ליסוע כלל ליפן

ו. ורק שאם הוצרך ליסוע אז ינהג כנ"ל שצריך להחמיר באיסורים דאורייתא שני הימים ולשאר הדברים העיקר ביום המוקדם עכ"ל

ז. וליסוע ליפן באופן שמגיע לשם בזמן שודאי אחרי שבת ויוצא משם בזמן שודאי לפני שבת בזה ודאי שמדינא אין שום צד חשש [אם אין איזה חגים באותו שבוע] אבל אולי לפי המציאות עם נסיעות מארץ לארץ יש חשש שמא שלא ברצונו ישאר שם לשבת וצ"ב

ח. וביום הכפורים ודאי שבשום אופן אין להיות במקום כזה

ב. דעת הגרי"מ טוקצינסקי בספר היומם ויש עוד דס"ל כן שהגבול הוא מאה שמונים מעלות מארץ ישראל והחלוקה הוא שתים עשרה שעות לפני ארץ ישראל ושתים עשרה שעות אחרי ארץ ישראל ולדעתם ביפן שבת הוא ביום הנקרא אצל אומות העולם ששם שביעי

ג. יש עוד כמה דעות אחרות במקום גבול הקו על פי התורה שהוא בין הקו של הבעל המאור לבין הקו של הגרימ"ט והובאו דעותיהם בספר תאריך ישראל סימן א' ולענין יפן כמדומה שדעתם הוא כדעת הגרימ"ט

ד. דעת כמה רבנים שהקובע את הקו הוא מנהג המנין של הנמצאים באותם המקומות וכוונתם היה להורות ליפן שלא לאחר את השבת אמנם יש לעיין לדרך זו אם אזלינן למנין רק לפי אנשי ישראל אף שהם מיעוט במספר לעומת רוב עצום של אומות העולם ואת"ל דאזלינן רק לפי ישראל אם כן אם יש במקום יהודים הנוהגים כבעל המאור יתכן שיש אופנים שמשנה זה את הדין עיין מש"כ בזה לעיל בענף ד'

ה. ולענין הלכה ודאי הדבר שחייבים להחמיר ביפן בשני הימים לאסור מלאכה וביום הכפורים צריך לעשות כל מאמץ שלא להיות שם כלל ובאמת שהורו הגדולים שאף בשאר שבתות אין ראוי להיות במקומות השנויים במחלוקת וכמבואר לקמן בסימן ה' עיין שם

ענף ז. פוסקים שהורו להימנע מנסיעה למקומות אלו מפני המחלוקת

א. בספר תאריך ישראל סימן א' סעיף י"ט הביא מהגר"ח קנייבסקי שהחזון איש אמר אודות איי הפיליפינים שלא יסעו לשם מפני המחלוקת עכ"ל

תקבא

בעניני קו התאריך לשבת וכיו"ב סימן ב'

סימן ב. בחידוש החזון איש דאם קו התאריך עובר באמצע יבשת אין חולקים את היבשת ובדברי עוד פוסקים בזה ומו"מ בענין וכשימת הגרי"ש אלישיב בענין

דחלק מיבשת נגרר להקדים השבת אחרי החלק האחר של היבשת

ב. ולדעתם אף במקומות שהיבשת מתחילה יותר קרוב לארץ ישראל והחלק הקרוב הוא תוך תשעים מעלות לארץ ישראל שבו מקדים את השבת לירושלים מכל מקום מאותה נקודה שעובר את גבול התשעים מעלות צריך לאחר את השבת אף באוסטרליה וסיביר עכ"ד

ג. ושם בספר הנ"ל בעמוד כ"ז בהערות הביא בשם הגרי"ש אלישיב שלכתחילה עדיף לא ליסוע לאוסטרליה מפני החשש ששבת שם הוא ביום ראשון שלהם ואם צריך לכך אף שעיקר שבת הוא בשבת שלהם מכל מקום צריך להחמיר ביום ראשון באיסורים דאורייתא עכ"ד והוא כשיטת המחמירים בזה על פי הרז"ה ובלא סברת גרירה

ד. ובענין שיטת הגרי"ש אלישיב במחלוקת השרשית דמקום קו התאריך כבר הובא לעיל בסימן א' ענף ז' מבספר תאריך ישראל בעמוד כ"ז ובהערות שם שעיקר דעתו כשיטת הגרי"מ"ט ודעימיה ושמכל מקום חושש לשיטת החזון איש ולכן דעתו שאין ליסוע כלל לשם ושם כן נסע צריך לענין איסורים דאורייתא להחמיר גם ביום השני כשיטת הרז"ה ודעימיה

ה. ובענין הנידון דגרירה ביבשה מבואר שם בסוף עמוד כ"א בהערה שדעתו דהגרי"ש"א במוחלט כהסוברים שאין גרירה ויש להעיר ששם בעמוד י"ט טור א' הביא פסק ממנו בפרטי דיני גרירה אולי יש לומר דאזיל שם להסוברים כן ולא לשיטת עצמו וצ"ב בזה

ו. ומכח כל הנ"ל פסק שם הגרי"ש"א לענין אוסטרליה יותר חמור מהחזון איש שכתב שם שבאותם מקומות באוסטרליה שהם בין קו התשעים לקו הק"פ עדיף שלא ליסוע לשם ואם נסע לשם היום המוקדם לארץ ישראל הוא עיקר שבת ולענין

ענף א. חידוש החזון איש שאין חולקים בתוך יבשה ונגרר חלק אחרי חברו להקדים

א. בחזון איש באו"ח סימן ס"ד שדעתו לדינא כדעת הבעל המאור שקו התאריך הוא תשעים מעלות מזרחה מארץ ישראל כתב שם בסוף סימן ס"ד בקטע האחרון לחדש הגבלה בשיטת הבעל המאור שכתב שם וז"ל זכרון צ' מעלות למזרח אינו אלא במשך קו ישר מירושלים אבל הישוב הצפוני מתארך למזרח יותר מצ' מעלות ואמנם כל הישוב אשר למזרח ירושלים מקדים מירושלים ונחשב מזרח ירושלים המתקדם בין שהוא נמשך צ' מעלות בין שנמשך יותר מצ' מעלות ולכן כל סיביר מתקדם מירושלים וכן ארץ אוסטרליה המתחילה כנגד צ' מעלות [ברוחב דרום] ומארכת חוץ לצ' מעלות דינה כסיביר ומקדמת לירושלים עכ"ל

ב. ובענין מאין לקח החזון איש את חידושו זה בספר תאריך ישראל סימן א' סעיף ז' עמוד כ"ב הערה מ"ד הביא כמדומה בשם הגרי"ח קנייבסקי שהוא מפני קושיית היסוד עולם על בעל המאור שאם כן נמצא שביבשת אחת חלקה שבת וחלקה יום ראשון והחזון איש קיבל טענה זו ונוקט שבכיהי גוונא אין חולקים את היבשה ושאף בעל המאור מודה לזה

ענף ב. פוסקים שנוקטים שצריך לפרוש ממלאכה כרז"ה והחמירו כן אף במקום שהוא חולק את היבשת וכגון באוסטרליה וסיביר ודעת הגרי"ש אלישיב בזה

א. ובספר תאריך ישראל סימן א' סעיף ד' ובהערות שם וסעיף ז' והערות מ"ג ומ"ה הביא מספר מועדים וזמנים חלק ו' סימן י"ד ומעור ספרים שכמה גדולים דעתם לחייב להחמיר כדעת הבעל המאור ובלא לחלק בחילוק זה של החזון איש

האמור שם בסעיף ז' אולי יש מקום גם לומר שיש מגבלה מבחינת הזמן עד כמה שעות לפני התשעים הבסיסיים המקדימים אפשר להקדים ואכמ"ל]

איסורים דאורייתא צריך להחמיר בשני הימים [ואילו לחזון איש מפני סברת גרירה יש להקל בזה לסמוך על היום המוקדם בלבד שהוא שבת]

ג. והביא שם בספר תאריך ישראל בסימן א' סעיף ז' שיש שתמהו על החזון איש בפרט זה שאף אם נאמר שיש סברת גרירה ביבשת אבל נימא דהכלל הוא שהרוב גורר מיעוט ואמאי הכלל הוא שהמוקדם גורר את המאוחר

ענף ג. המבואר בספר תאריך ישראל דחידוש החזון איש שאין חולקים יבשת ונגרר להקדים הוא אף לענין שמיעוט המוקדם גורר את הרוב להקדים ובביאור הדברים

ד. וכתב שם בעמוד כ"ב טור ב' בשם הגר"ח קניבסקי ישוב לזה שהחצי כדור העליון הוא העיקר ומה שמתחיל בו נגרר אחריו עכ"ד ואולי כוונת הדברים הוא שהחצי שבו ארץ ישראל מפני ארץ ישראל הוא עיקר והוא הגורר את מה שנמשך לחצי השני ומה שכתב עליו שהוא חצי העליון הוא מפני דברי הגמרא בקידושין דף ס"ט ע"ב שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות עיין שם [ושו"ר בספר הנ"ל שם מה שהביא בזה מהחזון איש באות ב' בד"ה ועוד אנו בענין חשיבות החלק שבו ארץ ישראל עיין שם בחזו"א כל דבריו] ועוד ציין שם בתאריך ישראל סימן א' הערה מ"ה לספר תשובות והנהגות חלק ג' סימן פ"ו מש"כ בפרט זה

א. בספר תאריך ישראל סימן א' סעיף ז' נוקט כדבר ברור בדעת החזון איש שלדעתו שלא מחלקים יבשה אף אם מיעוט היבשה הוא בחלק שמקדים לארץ ישראל גורר הוא אחריו את רוב היבשה המצורף אליו וכן מובא שם מעוד ספרים שנקטו כדבר פשוט כן בדעת החזון איש והוא תוספת חידוש בענין גרירה

ב. וראיתם לזה בדעת החזון איש כנראה הוא מדברי החזון איש לענין אוסטרליה וסיביר ומשום שכתב בספר הנ"ל בסימן א' בעמוד י"ד סעיף ל"ז שאוסטרליה היא בערך בין ע"ח מעלות לק"כ מעלות למזרח ירושלים עכ"ד והיינו ש"ח מעלות הם תוך הצ' מעלות הסמוכים מזרחית לירושלים ול' מעלות הם רחוקים יותר מצ' מעלות מזרחה לירושלים ונמצא שרוב המדינה הוא רחוק יותר מצ' מעלות מזרחה לירושלים ואף על פי כן כתב על זה החזון איש גרירה וכן לענין סיביר כתב שם בספר הנ"ל בעמוד ל"ח שהיא בערך בין נ' מעלות לקמ"ה מעלות למזרח ירושלים ואם כן ארבעים מעלות הם בתוך התשעים מעלות הסמוכים מזרחית לירושלים ונ"ה מעלות הם רחוקים יותר מצ' מעלות מזרחה לירושלים ונמצא שרוב המדינה הוא רחוק יותר מצ' מעלות מזרחה לירושלים ואף על פי כן כתב על זה החזון איש גרירה [ויש לעיין לפי זה עד היכן כח הגרירה אם יוכל להועיל אפילו לו יצויר שתמשך יבשת מתוך התשעים המזרחיים הסמוכים לארץ ישראל המקדימים בעצם את השבת עד לחצי שהוא מערבי לארץ ישראל שיקדים את ארץ ישראל ביותר מי"ב שעות ויש לפלפל ואכמ"ל ועיין היטב גם באמור לקמן בסעיף ה' והלאה שלפי

ה. ויתכן עוד לכאר סברת החזון איש בטעם שהרוב נגרר אחר המיעוט דיתכן דהנה שורש סברת החזון איש דגרירה ודאי ענינה הוא שאין לחלוק יבשת בדין זה ולפי זה יתכן דהטעם לגרור הקרובים לארץ ישראל את הרחוקים הוא מפני שלקרובים שבת מוקדמת יותר וכיוון שחלה עליהם שבת ממילא נגררים אחריהם הרחוקים מה שאין כן אם נאמר לאידך גיסא שהרחוקים יגררו את הקרובים הרי שבתם של הרחוקים הוא יום אחרי כן ויש לומר דקדושת שבת הוא מציאות קיימת מה שאין כן היות יום חול הוא רק העדר קדושה ולא מציאות בפועל ולכן בשעה שבלא גרירה לקרובים הוא שבת ולרחוקים אינו שבת פועלת הגרירה היות שבת לרחוקים ואין יכולה הגרירה לפעול איפכא היות חול לקרובים ולמחרת כשמגיע הזמן שהיה ראוי להיות שבת לרחוקים לולי הגרירה לא חל עליהם שוב שבת דבכל שבוע נתפס שבת רק פעם אחת ולא יותר

בעניני קו התאריך לשבת וכיו"ב סימן ב'

תקנ

יצויר אופן שהוא כדיוק מחצה על מחצה איך יהא דינו ויש לפלפל]

ד. והנה לכאורה אם נאמר כהסברא למיזל בתר רוב יבשת יצא בזה חומרא גדולה מאוד שאף במקום שהוא תוך קו התשעים מעלות לכיוון ארץ ישראל מכל מקום אם הוא ביבשת שרובה מחוץ לתשעים מעלות יצטרך לדעת הרז"ה ודעימיה להחמיר לעשות השבת מאוחר מארץ ישראל [ויצא האיחור שם ביותר מ"ח שעות] ונוגע דבר זה למעשה באיזורים המערביים של אוסטרליה החלקים שהם בתוך תשעים מעלות הסמוכים מזרחית לירושלים וכן באיזורים המערביים של סיביר החלקים שהם בתוך תשעים מעלות הסמוכים מזרחית לירושלים [עיינ לעיל בענף ג' סעיף ב' פרטי שיעורי המעלות של אוסטרליה וסיביר שכך עולה לפי זה] שהם עצמם תוך התשעים מעלות המקדימים לארץ ישראל אבל רוב היבשת הוא מחוץ לתשעים מעלות

ה. אמנם לא ראיתי לעת עתה מובא שום פוסק שלענין מעשה חושש לדבר זה ולא חפשתי כראוי בפוסקים וצ"ב אם יש מקום לחוש לדבר זה

ו. ובאמת שיש באופן זה שהוא תוך תשעים מעלות למזרח ארץ ישראל כמה צדדי ספק להקל חדא שיטת החזון איש דהגרירה לעולם להקדים והשני שיטת הסוברים שאין גרירה כלל והג' שיטת החולקים על הרז"ה וסוברים שהשיעור הוא ק"פ מעלות מירושלים שלדבריהם כל מדינת אוסטרליה וכן סיביר היא בתוך המקום המקדים לירושלים ורק אם נאמר כהרז"ה ושיש גרירה ושהגרירה תלויה באיזה שטח הוא רוב יהא הדין לאחר בהם את השבת

ז. והעירוני שעל פי הסברא הנ"ל בענף ג' סעיף ה' יש מקום לדון (א) דאף אם נאמר דיש דין גרירה (ב) ונימא חילוק בדין גרירה שרק רוב המוקדם לירושלים גורר את המיעוט הרחוק שלא לאחר אלא להקדים (ג) ואילו מיעוט המוקדם לירושלים אין לו כח לגרור את הרוב הרחוק שלא לאחר אלא להקדים ונשאר הרוב באיחורו (ד) מכל מקום אכתי יתכן לומר דאין לרוב המאוחר כח לגרור את המיעוט הקרוב לירושלים לאחר את שבת ולא דמי

ו. אמנם יש להעיר על סברא זו דהרי לחזון איש דיבשת שיש בה דרך משל חמישים וחמש מעלות והיא מתחילה שמונים מעלות מזרחה לארץ ישראל ונמשכת עד קל"ה מעלות מזרחה מארץ ישראל משמונים מעלות מזרחה לארץ ישראל עד מאה עשרים וחמש מעלות מזרחה שהעשר מעלות הראשונות משורש דינם מוקדמים לארץ ישראל ושאר הארבעים וחמש מעלות מוקדמים לארץ ישראל מדין גרירה הרי חלה שבת על הארבעים וחמש מעלות הנגררים לפני שחלה שבת על העשר הבסיסיים שהרי הארבעים וחמש יותר מזרחיים ואם ביאור ענין הגרירה הוא כנ"ל בסעיף קודם לכאורה לא יכולה לחול עליהם שבת לפני שתחול שבת על העשר הבסיסיים ומזה משמע דלא כהביאור הנ"ל בסעיף ה' אלא דהגרירה הוא ענין בעצם

ז. מיהו אולי אפשר לדחוק ולקיים הפירוש הנ"ל בסעיף ה' ועל הטענה הנ"ל נימא דכיוון דידוע הדבר שאחרי שעות אחדות מתחילת השבת כבר יחול שבת בארבעים וחמש הנגררים מכח העשר הבסיסיים ושבת לא חלה לחצאין אלא היא יממה שלמה זה סיבה לקבוע שבת מעיקרא מתחילת שקיעת החמה לארבעים וחמש הנגררים ועדיין צ"ב בפרט זה

ענף ד. יבאר על פי הנ"ל בענפים קודמים ג' צדדים בענין חלוקת יבשת וידון אם יש מקום לחוש לשיטה שיש גרירה אך תלוי ברוב ונמצא שיתכן מקומות אף תוך תשעים מעלות למזרח ארץ ישראל שיצטרכו לאחר את השבת או שאין מקום כלל לחוש לדבר זה

א. ועל פי הנ"ל בענפים קודמים יש ג' צדדים שיש מקום לדון בענין זה או לקבל לגמרי סברת החזון איש דאין חולקין יבשה והמאוחר נגרר אחר המוקדם ואין נפקא מינה איזה רוב ואיזה מיעוט

ב. או לגמרי כשיטת החולקים הסוברים דלדעת הרז"ה הכל תלוי בקו התשעים מעלות ואף אם חולק בזה יבשה

ג. או לומר דבמקום שהקו עובר באמצע יבשת אזלינן בתר רוב היבשת ויש לעיין לצד זו לו

ודעימיה דמתשעים מעלות למזרח והלאה שבת
 מאוחר משל ארץ ישראל כמבואר לעיל בסימן א'
 שצריך להחמיר כן ומאידך סומך על קולת החזון
 איש בסוף סימן ס"ד הנ"ל בסימן ב' דאם מקצת
 מהיבשת מתחילה בתוך תשעים מעלות נגרת כל
 היבשת להקדים את השבת לפני ארץ ישראל צריך
 ליזהר שאם נוסע באוירון ביום המאוחר מרגע
 שנכנס האוירון לשטח שלפי חשבון המעלות יום זה
 הוא שבת כל זמן שלא נכנס האוירון לשטח היבשת
 שדינה להקדים אסור לו באוירון לעשות שום
 מלאכה שהרי בים השבת באותו שטח מאוחרת

← לנ"ל באות ב' ומשום דיתכן דאין שייך כלל גרירה
 לענין לאחר ורק להקדים שייך גרירה מכח הסברה
 הנזכרת שם בענף ג' סעיף ה' ואף על פי כן בגרירה
 להקדים זו יש תנאי שיהיה זה רוב הגורר את
 המיעוט ולא מיעוט הגורר את הרוב וזה עוד טעם
 לדון להקל בנידון דלעיל בסעיף ד'

השלמה

בספר תאריך ישראל סימן א' העיר דהמחמיר
 כשיטת הרז"ה ודעימיה והחזון איש

תקכה

בעניני קו התאריך לשבת וכיו"ב סימן ג'

סימן ג. בהוראת החזון איש לשואל שלא ליסוע לאיי הפיליפינים מפני
המחלוקת

המחלוקת על קו התאריך אם הוא בתשעים מעלות או לא [אך אולי יש מקום לומר שאם טעמו של החזון איש הוא מפני שאף שדעתו ברור כהרז"ה לא רצה לכתחילה שיסעו לשם להקל כנגד החולקים אולי גם לענין הנידון אם מחלקים יבשה אף שדעתו שאין חולקים יבשה יש מקום לחוש לשיטות שכן חולקים יבשה וצ"ב ויש גם מקום לתלות האמור כאן בנידון שבמוסגר לעיל בסוף סעיף ב']

ענף ב. עוד טעם פרטי מספר תאריך ישראל דוקא בנוגע לענין איי הפיליפינים להחמיר שם יותר מבשאר מקומות

א. ועוד כתב שם בספר טעם להחמיר בדבר מלכד טעם החזון איש מפני המחלוקת שהוא מפני שהאיים שם הם איים נפרדים ויש מהאיים שתחילתם שקו התשעים מעלות עובר באמצע האי ואלו דינם להקדים לארץ ישראל כנ"ל בסימן ב' לדעת החזון איש ויש מהאיים שכל האי רחוק יותר מתשעים מעלות מארץ ישראל מזרחה שבזה צריך לאחר השבת אחרי ארץ ישראל על פי דברי הרז"ה ודעימיה

ב. ואם כן צריך לברר על כל אי ואי את דינו ועלול הדבר להגיע לידי טעויות או לידי ספיקות ולכן אין ליהודי ללכת לגור שם

ענף א. הוראת החזון איש בענין זה וכביאור טעמו

א. בספר תאריך ישראל סימן א' סעיף י"ט הביא מהגר"ח קנייבסקי שהחזון איש אמר אודות איי הפיליפינים שלא יסעו לשם מפני המחלוקת עכ"ד

ב. ולא נתברר לי כראוי הענין על איזה מחלוקת כוונתו אם בעיקר ההבדל בין השבת הנהוגה שם לפני ארץ ישראל לבין שיטת הבעל המאור שסובר לעשות אחרי ואף שדעת החזון איש דהעיקר כבעל המאור וכמבואר באריכות לעיל בסימן א' מכל מקום דעתו שאין לאדם להכניס עצמו בזה [ויש לעיין אם היינו משום שחושש לדינא כשאפשר לשיטות האחרות הנ"ל בסימן א' או משום דכיוון שהציבור נוהג שם כשיטות אחרות-אם כן בפועל מסובך הענין]

ג. או שאין כוונתו כנ"ל אלא כוונתו לאיים המתחילים בצד מזרחי יותר שדינם תלוי בנידון הנ"ל בסימן ב' של מקום שקו התשעים מעלות חוצה באמצע היבשת וסבירא ליה לחזון איש שבנידון זה אין להכניס אדם את עצמו למחלוקת אם לסמוך על הסברא שאין חולקים יבשה ונגרר הרחוק אל הסמוך לארץ ישראל להקדים השבת

ד. ומשמע שם בספר יותר שכוונת החזון איש הוא כביאור הראשון הנ"ל בסעיף ב' שהכוונה לעצם

סימן ד. בענין מה שיש שדנו לומר שלא נמסר כלל הלכה של קו המגביל את התאריכים אלא הכלל הוא מונה ששה ומשמר יום שביעי וזהו שבת יבאר כמה טענות כנגד זה

ד. וגם דאם כן הוא שהוא רק לענין קביעת קו התאריך אם כן זו הלכה מחודשת מאוד שיהיה בדבר הקו סוג כזה של קביעה

ה. ועוד דלענין המועדים גם כן לדבריו ניתן הלכה כזו שהקביעה הוא כפי הסכמת בני אדם להחשיב את זה לתאריך המועדים וגם זה רק בהפרש של יום אחד וכל זה דברים מחודשים מאוד שקשה לחדשם בלא ראייה

ענף ג.

א. גם יש להעיר דאם בארץ שמזרחית במרחק תשעים וחמש מעלות מארץ ישראל ינהגו שבת אחרי ארץ ישראל ובסמוך לה בארץ שמזרחית במרחק מאה וחמש מעלות מארץ ישראל ינהגו שבת לפני ארץ ישראל לדבריו צריך להיות מנהגם כשר ואיך יתכן כן שיהיה החילוף שני פעמים ובאופן של תרתי דסתרי

ב. וגם יוכל לדבריו להיות על דרך זה עוד כמה פעמים ואפילו עשרה פעמים ודבר זה רחוק מאוד

ענף ד.

א. ומה שנזכר בגמרא בשבת ס"ט ובשולחן ערוך באו"ח סימן שמ"ד לענין המהלך בדרך במדבר ושכח מתי שבת שעובד ששה ימים ושומר שביעי ודאי שאין מזה ראייה לשיטתם שהרי מפורש להדיא שם שבאמת אין שבתו יותר מאשר ימי חול של ובאמת הוא בספק על כל הימים ומותר לעבוד רק כדי הצורך מפני פיקוח נפש הרי שאין מתירים לו למנות מנין בפני עצמו

ב. ואם כן לכאורה יש מקום לדון מזה ראייה שלא כדבריהם וכי תימא דשאני הוא מפני שתחילתו היה משמר שבת של ארץ ישראל ואי אפשר להחליף מפני שנמצא שאין מנינו נכון אם כן גם לענין אותם הארצות אף אם נימא סברא הנ"ל דאין

ענף א.

א. בספר קו התאריך הישראלי האריך לחדש שיטה בענין שאין בכלל קו הגובל את התאריך על פי הלכה אלא כל מקום אזיל כפי מנהגו של המקום למנות ששה ימים ולשמור שביעי ובאיזה יום שקובעים כך נקבע השבת ובתחילת הספר יש שם מכתבים מכמה רבנים שנראה שמסכימים לשיטה זו והובאו דבריו יותר באריכות לעיל בסימן א' ענף ד' עיין שם ועיין שם בענף ה' מש"כ לפלפל בפרטי הדינים אליבא דשיטה זו

ב. ויש להדגיש שאף שכמה רבנים הסכימו לשיטה זו מכל מקום ודאי שהרבה מאוד חלקו על שיטה זו עיין בספר תאריך ישראל מהרבה מאוד פוסקים שסוברים דלא כשיטה זו ובפרט שבכמה ראשונים מבואר דלא כשיטה זו כמבואר בדברים דלעיל בסימנים קודמים וגם כתב שם דחיות חזקות לראיות שיש שכתבו להביא לשיטה זו מכמה פוסקים

ענף ב.

א. ויש להקשות לשיטה זו לדבריהם אם יהיה מקום שימנה ששה בכלל בחשבון אחר דהיינו שיתחיל מנינם ביום רביעי לשבוע של ארץ ישראל גם כן לכאורה יועיל זה לקביעת שבת וזה ודאי דלא יתכן ואם כן אמאי בהפרש של יום אחד כן יועיל דבר זה

ב. ויש מקום לדחוק ליישב דרך לגבי השאלה איך יהיה שינוי בנידון דיום אחד ביחס לארץ ישראל על זה נאמרה ההלכה המחודשת הנ"ל שתלוי רק במונה ששה ומשמר שביעי בלא גבול של קוים

ג. אבל אם כן הוא אם כן נפל שורש שיטה זו דהעיקר בענין שבת הוא מונה ששה ומשמר שביעי ואין עוד קביעה זולתהי זה דאילו לישוב הנ"ל בסעיף קודם נמצא דבעיקר הדבר אינו כן ורק הוא לענין הלכה זו של גבול הקו

תקבו

בעניני קו התאריך לשבת וכיו"ב סימן ד'

ענף ה.

- א. ומה שכתבו ראייה לזה ממה שלא נזכר בתלמוד
 בבלי בשום מקום ענין של קו ומשמע מזה שאין
 ענין של קו הנה מלבד שאין בידינו לחלוק על
 ראשונים בראיות ובפרט לא בראיה מסוג זה אבל
 גם לאידך גיסא יש ראייה כנגד זה ממה שלא נזכר
 חידושם הגדול גם כן בשום מקום בתלמוד בבלי
 שמנהג יקבע ימים לענין שבת ומה שנזכר זה
 במהלך בדרך ושכח הוא ענין אחר לגמרי וכנ"ל

ב. ומה שכתבו ראייה מדבשולחן ערוך לא הזכיר
 ענין של קוים אחרי שלא נזכר כלל ענין זה
 בתלמוד בבלי קשה להביא ראייה מדלא נזכר
 בשולחן ערוך וגם שאף אם לא תלוי בקוים אלא
 במנהגים גם זה יש מקום לטעון שהיה צריך להיות
 כתוב בשולחן ערוך

יום קבוע מכל מקום כל זה יועיל רק למי שנולד
 שם או אולי גם למי שהגיע לשם לפני שהגיע לחיוב
 מצוות אבל מי שהגיע לשם אחרי שהגיע לחיוב
 מצוות וכבר שמר ששה ושבת שביעי של ארץ
 ישראל יהיה אסור לו לשנות

ג. מיהו יתכן לדחות הטענה מהסוגיא דהמהלך
 בדרך ושכח על פי מה שנתבאר לעיל בענף ב'
 לדון לדעתם שרק על גבול התאריך מועיל ענין זה
 של מונה ששה ומשמר שבת ובמהלך בדרך הרי
 הספק שלו הוא על יותר מיום אחד מיהו לדבריהם
 יעלה אם כן חידוש דין דאם ספקו רק על יום אחד
 לא יהיה כל הדינים של הסוגיא בשבת הנ"ל וודאי
 שאינו כך ולכן על כרחך צריך לחלק כנ"ל

ד. אך אולי יש לחלק באופן אחר דהנמצא במדבר
 יש מסביבותיו מכל הכיוונים ארצות ששומרים
 שבת ביום מסוים ומנהגו של אדם יחיד זה ששורש
 מנהגו נובע רק משכחה לא יכול להיות קובע כנגדם

סימן ה. לענין הלכה למעשה בנידון יפן וכיו"ב יבאר שודאי שחיוב גמור לפרוש ממלאכה ביום הנקרא אצלם יום ראשון לשבוע הבא מפני דעת בעל המאור ודעימיה ושכשום אופן אין להקל כנגד דבריהם ושמכל מקום גם ודאי שאסור לעשות מלאכה ביום הנקרא אצלם יום שביעי

נוהגים כבר הרבה שנים כשיטת רבנים אלו שהשבת הוא ביום הנקרא שם שבת כמבואר לקמן בענף הבא [ועיין היטב במש"כ לעיל בסימן ג' מהוראת החזון איש בענין ארץ הפיליפינים שאולי משמע שגם כן לא רצה להנהיג שבפועל הנמצא שם יעשה מלאכה בשבת שלהם אף שדעתו שהלכה כבעל המאור] ומלבד צדדי עיקר ההלכה והלכות מנהגים בזה גם יש בזה להיזהר כדי לא לגרום רפיון הדת בכמה ענינים אצל אנשים הנמצאים שם ולא מבינים כל כך בהלכה ולא יכולים להבין ששבת ההלכתית שונה משבת הנקראת כן על ידי קביעת המדינה של אומות העולם ויראה להם שאפשר לשנות את התורה לפי איזה ענינים שרוצים

ד. ואצל רבים מהסוחרים יש עצה קלה מאוד להחמיב בענין שבדרך כלל נוסעים לימים אחדים ויכולים ליסוע באופן שאינו נוגע בשני ימים אלו כלל ועיקר ומה שבפועל הרבה מהם אין נזהרים בזה הוא רק מחוסר ידע שלא יודעים חומרת הענין וחושבים שהדבר פשוט לסמוך על הנוהגים למנות כמנינם של אומות העולם שם וביותר שיש חלק מהסוחרים שלא שמעו מימיהם כלל על נידון זה

ה. ולכן בימינו שנתרבו הנוסעים לשם מצוה חשובה לפרסם המחלוקת שבדבר וחומרת הענין וההכרח ליזהר בזה

ו. ושמעתי על כמה וכמה שנסעו לשם ועשו את → השבת לפני ארץ ישראל כמנהג המקום ורק כששבו משם נודע להם על המחלוקת והצטערו הרבה שלדעת הרבה פוסקים נכשלו באיסורים מרובים מאוד ואמרו שאילו ידעו היו נזהרים שלא להיכשל בזה ונגרם להם כל זה מפני חוסר פרסום הענין ולכן מצוה רבה לפרסמו

ענף א. יבאר שבימינו נתעורר שוב הענין על ידי ריבוי הנסיעות לצורך מסחר ושצריך לעורר שחלילה מלעשות שם מלאכה ביום הנקרא שם יום ראשון מפני שלדעת הר"ז"ה ודעימיה ופסקו כוותיה החזון איש ודעימיה הוא שבת גמורה והנוהג בו חול נכשל באיסורים דאורייתא חמורים ביותר רבים מאוד ולאידך גיסא גם ודאי שאין לעשות מלאכה ביום הנקרא שם שבת וצריך לפרוש ממלאכה שני ימים

א. והנה כאמור לעיל בסימן א' עיקר התעוררות הענין אצל הרבה רבנים היה בערך בשנים שבין שנת ת"ש לשנת תש"ה שמסיבת המלחמה הגיעו הרבה בני תורה לארץ יפן ובשנים שאחרי המלחמה הנ"ל במידה גדולה נשתכח הענין מהציבור הרחב שאינם תלמידי חכמים מפני שהדבר לא כך נגע למעשה באופן מרובה שהקהלות שהיו בארצות ההם באופן יחסי מועטות

ב. אמנם בשנים האחרונות על ידי התפתחות המסחר נוסעים רבים מארץ ישראל ועוד ארצות שמרובים בהם אוכלוסי ישראל אל יפן ואל עוד מקומות השנויים במחלוקת זו לצורך מסחר לימים אחדים וצריך לעורר את הרבים על הענין שיש כאן מחלוקת עצומה מאוד וחלילה לנמצאים שם מלעשות מלאכה ביום הנקרא ביפן יום ראשון שהרי כמבואר לעיל דעת כמה עמודי עולם שיום זה הוא שבת גמורה לכל דבר והנוהג בו מנהג חול עלול להיכשל בעשרות ומאות של חילולי שבת דאורייתא גמורים

ג. ← וודאי שגם אין לעשות מלאכה ביום הנקרא שם יום שבת כיוון שדעת כמה רבנים שהוא יום השבת להלכה ובפרט שהקהלות הקבועות שם

בעניני קו התאריך לשבת וכיו"ב סימן ה'

תקכ"ב

ד. ואף שאולי לכל ארץ יש למנהגה איזה שיטה המסייעתה אבל בכללות אין שיטה אחת מן השיטות שמתאימה לכל המנהגים ואם כן תמוה איך נעשה מנהג כזה והתשובה לזה שהגורם למנהגים הוא שהלכו הקהלות אחרי אופן המנין של אומות העולם שבאותו מקום שהם הולכים לפי קו שאין שיטה הלכתית שנוקטת שזו הוא הקו ההלכתי

ה. ואף שאפשר ליישב מנהגם לפי השיטה דלעיל בסימן א' ענף ד' ובסימן ד' שכל מקום הנהגת ישראל שבו היא הקובעת ואין שורש לקו החלטי אבל שיטה זו היא יחידאה דרובא דרובא דהפוסקים לא אזלי כוותה עיין היטב בספר תאריך ישראל סימן א' ומש"כ לקמן בסימן ד'

ו. וגם אולי יש איזה מקום ליישב מנהגם של כל הקהלות הנ"ל ביחד לפי איזה שיטה יחידאה בענין מקום הקו אבל ודאי דלפי רובא דרובא דהשיטות אין זה מתאים ולא יתכן שקביעת ההלכה היא במוחלט לפי שיטה יחידאה ביותר אלא שמע מינה דשורש המנין נעשה לפי המציאות של אומות העולם מפני שהוא הדבר שממילא היה מובן לציבור לעשות

ז. אבל לענין הלכות מנהגים לכאורה פשוט שאין תוקף למנהג כזה בהלכות מנהג כלל ועיקר כיוון שידוע על ידי מה נוצר המנהג שהוא על ידי סיבת הכרעה שאין לה תוקף בהלכה ורק שיש מזה נפקא מינה שגם התופס לעיקר שבת כאחרי ארץ ישראל מלבד שהרכה סוברים שלחומרא צריך לחוש גם לאידך גיסא גם צריך מאוד להיזהר שלא לזלזל את השבת למעשה בעיני השומרים לפני ארץ ישראל שעל ידי זה יכול לגרום להם עקירת התורה בענינים חמורים אחרים שבתורה אבל הלכות מנהג אין שייך לדון בזה לכאורה כלל [ועיין בראשונים בפרק קמא דביצה דפליגי אם בארץ ישראל בזמן הזה נוהג ראש השנה יומיים או רק יום אחד והבעל המאור הוא מהסוברים שנוהג רק יום אחד והביא שכך היה → המנהג הקדום בארץ ישראל והרמב"ן במלחמות הוא מהסוברים שנוהג שני ימים וכן מוסכם להלכה כוותיה וכן המנהג פשוט כיום והביא הרמב"ן עדות הבעל המאור וכתב על זה דמנהג זה שהביא אי

ענף ב. בענין מה שהקהלות הקבועות שם נוהגים כבר שנים רבות לעשות השבת ביום שנקרא שם שבת יבאר דמנהג זה אינו יכול להכריע את ההלכה וטעם הדבר ושלכן הדין כנ"ל בענף קודם דחלילה מלהקל ביום ראשון וצריך לפרוש ממלאכה שני ימים

א. והנה באותם המקומות שבהם מנהג אומות העולם להקדים לימים שבארץ ישראל ושלפי הרו"ה צריך לאחרם אחרי זמניהם של ארץ ישראל בכמה מקומות מהם הקהלות הקבועות שיש שם כמדומה שמנהגם הוא בדרך כלל לעשות את השבת לפני ארץ ישראל ודלא כשיטתו של הרו"ה

ב. וכמדומה שהדבר ידוע שהסיבה העיקרית שגרמה להיות המנהג כך בעיקר הוא מפני שכך הוא סדר הימים כפי קביעת אומות העולם של אותם המדינות בין לדיבור בני אדם ובין לכל עניני החשכונות והתאריכים של העסקות והבנקים וטבע האנשים להיגרר אחרי המציאות שנוהגים אנשי המקום וגם הרבנים שם דאגו הרכה שאם יורו לעשות את השבת ביום ראשון של מנינם יגרום הדבר רפיון לשמירת שבת לאנשים שאינם חזקים בדת שיראה להם הדבר משונה אבל לא שהקובע את המנהג הפשוט היה מפני החלטה הלכתית

ג. והראיה שמנינם של אומות העולם הוא שגרם את המנהגים שהנה היו כמה דעות בין חכמי הדורות האחרונים בענין קו התאריך היכן הוא כמובא בספר תאריך ישראל ובין כל דעה לדעה יש נפקא מינה למעשה על כמה מקומות והנה אף אחת מהדעות אינה מתאימה לקו התאריך שקבעו אומות העולם המוזכר לעיל בסימן א' סוף ענף א' שהוא קמ"ה מעלות מזרחית לירושלים ורט"ו מעלות למערב ירושלים ושורש מנינם הוא להחשיב את עיר גריניץ מרכזו והקו הוא במרחק ק"פ מעלות למזרחה וק"פ מעלות למערבה ואף על פי כן קהלות הקבועות בארצות אלו כמדומה שכולם מנהגם הכללי הוא לשמור שבת כל קהילה כפי מנין הימים של אומות העולם שבאותו ארץ ואיך יתכן מנהגים כאלו שהוא דלא כשום שיטה

בעניני קו התאריך לשבת וכיו"ב סימן ה'

ד. מיהו צריך היטב לשער את המציאות מפני שהמציאות מורה שהרבה פעמים אדם נוסע לחוץ לארץ לימים מסוימים ומוחלט לו זמן לחזור ואחר כך על ידי איזה סיבות מתעכב איזה ימים נוספים

ענף ד. בענין מקומות שבאיזור המעלות של יפן אבל שונים בזה שתחילת היבשת בתוך התשעים מעלות הסמוכים לארץ ישראל

א. ולענין ארצות ששונות מיפן בזה שתחילת היבשת מתחיל בתוך תשעים מעלות ורק ההמשך הוא אחרי תשעים מעלות במקום השנוי במחלוקת בין בעל המאור לבין שיטות אחרות עיין מש"כ בזה באריכות לעיל בסימן ב'

ב. והובא שם בסימן ב' שדעת הגריש"א שגם למקומות אלו אין ליסוע אם לא בהכרח

אפשר לסמוך על זה מפני שלא היה שם בעלי תורה לקבוע המנהג הנכון באותם הימים]

ענף ג. הוראה מגדולים שלא ליסוע למקומות השנויים במחלוקת הנ"ל

א. והנה מלבד הדינים הנ"ל לענין מעשה יש עוד הוראה בזה מהגדולים שיש להימנע מלהיות כלל במקומות השנויים במחלוקת וכמובא לעיל בסימן ג' מהחזון איש וכן הובא גם לעיל בסימן ב' בשם הגריש"א שכך מורה להימנע מליסוע למקומות אלו אם לא שיש הכרח גמור

ב. ומה שלא נתנו עצה לכתחילה ליסוע ולשמור שני ימים אפשר דקים להו שיכול הדבר לבוא לידי מכשול אצל אנשים שיקלו ראש באיזה מהימים או שיבוא לידי איזה טעות ועיין לעיל בסימן ג' מש"כ שם עוד בזה

ג. ואם נוסע רק לימים אחדים באופן שבשני הימים של המחלוקת אינו נמצא שם כלל ועיקר בזה אין צד חשש מדינא

תקלא

בעניני קו התאריך לשבת וכיו"ב סימן ו'

סימן ו. השלמות לענינים הנ"ל בסימנים קודמים

יבשה אין זה מועיל לענין יפן שלפי המציאות בה אין גרירה זו ולכן אף בלא פרסום כל הפרטים לכל המקומות מה שודאי מצוה לפרסם ברבים להיזהר הוא שכל הנוסע ליפן יזהר מאוד בקדושת שבת ביום שהם קוראים אותו שם יום ראשון וחשוב לפרוש ממלאכה שני ימים ועדיף שלא להיות שם כלל בזמנים שיש חשש שבת כדי שלא להיכנס לספקות

ענף ג.

→ א. וגם נפקא מינה שמי שמדבר בטלפון עם חברו ישראל הנמצא ביפן יזהר לא להתקשר אליו בזמן שהוא ביפן יום ראשון אף שכאן בארץ ישראל אינו שבת באותה שעה שמתקשר מפני שמכשילו לדעת הרבה פוסקים באיסור מלאכה בשבת שלהם ומלבד זה יש בזה החשש דלקמן בסעיף הבא

→ ב. ואם מתקשר באופן הנ"ל לנכרי שאין חשש מצד שמכשילו את הנמצא ביפן תלוי הדבר בנידון הפוסקים הכללי כשבארץ ישראל כבר מוצאי שבת ובארץ אחרת עדיין שבת כגון באמריקה שמתאחר יציאת השבת מארץ ישראל בכמה שעות האם מותר לעשות פעולה בארץ ישראל הגורמת מלאכה בחוץ לארץ כטלפון לנכרי או שליחת פקס ואכמ"ל וכבר האריכו בזה בספרי פוסקי זמנינו

ענף ד.

→ א. בזכרוני שבספר תולדות חייו של הגר"ד לייבאוויץ' מחבר ספר ברכת שמואל הנדפס בשנים האחרונות כתוב עליו שהוא היה מחמיר באמריקא במקומות המפורסמים למגורי יהודים כגון ניו יורק לשמור שני ימים שבת מפני ששמע מהגר"ח מבריסק שיש ארץ ששם צריך מהספק לשמור שני ימים ולא ידע לאיזה ארץ כוונתו וחשש אולי לאמריקא עכת"ד

ענף א.

א. יש לעיין מה הדין מי שרגלו אחת בצד ראשון של קו התאריך ורגלו שניה בצד שני של קו התאריך האם אזלינן לענין שבת לחומרא כשני המקומות או דאזלינן בתר רובו

ב. ואת"ל דאזלינן בתר רובו צ"ב דבעלמא נזכר ראשו ורובו ויש לעיין בראשו כאן ורובו במקום אחר

ג. ועיין חזו"א כרך טהרות דף רצ"ג טור ג' לנזיר דף נ"ה ע"א מש"כ שם בענין ראשו ורובו

ד. עוד יש לעיין שמא יש אופנים דאזלינן לפי מקום שיצא ממנו לפני כן כיוון שמצבו עכשיו אינו מוכרע מפני היותו בשני מקומות ביחד

ענף ב.

א. בימינו שנתרכו מאוד הנוסעים ממקום למקום לסיבות מסחר אפילו לארצות שבשנים קודמות כמעט שלא נסעו אליהם והם מארצות שיש בהם הנידונים הנ"ל מהראוי שמי שבקי בשמות המקומות ובמקומם בחשבון המעלות ובפרטי השיטות הנזכרים בנידונים דלעיל בסימנים קודמים יפרסם לוח עם שמות כל המקומות השייכים לנידונים אלו וכל מקום באיזה מעלה הוא נמצא ואיזה הנתונים שלו אם יש שם תחילת יבשת בשטח אחר לענין הנ"ל בסימן ב' ועיקרי ההלכות לפי השיטות העיקריות שחייב או שראוי לחוש להם לענין מקום זה

ב. ולמעשה כמדומה שהארץ העיקרית מבין מקומות שמצוי מאוד כיום שנוסעים אליהם שבה ביותר חומר הדבר הוא יפן ששם ודאי דלפי שיטת הסוברים דתלוי ב"ח שעות השבת היא לאחרי ארץ ישראל ודלא כמו שנוהגים רוב היהודים הנמצאים שם וגם לפי חידוש החזון איש לגרירת

בעניני קו התאריך לשבת וכיו"ב סימן ו'

כדי לחוש שמא השבת שלהם מוקדמת לשבת של ארץ ישראל

ב. וכתוב שם בספר שהכוונה שהיה פורש ממלאכה גם בשבת של חשבונם וגם ביום ראשון של חשבונם עכ"ד

ה. וחוץ ממנו לא שמענו על עוד גדול שהיה באמריקא שהחמיר כן והנה אף שעיקר הדבר נוגע למי שגר שם או שנמצא שם אבל הדבר נוגע גם לגרים בארץ ישראל לענין הנידון הנ"ל בענף קודם במטלפן לשם או שולח פקס לשם אמנם מחד גיסא מי שגר שם שזה נוגע בכל שבוע בכל היממה של יום שישי קשה מאוד להחמיר בזה מה שאין כן מי שגר בארץ ישראל שכל חששו הוא לענין טלפון ומשלוח פקס לשם הוא נקל ביותר להחמיר אך לאידך גיסא יתכן שאף לדעת הברכת שמואל שהחמיר לעצמו בזה הני מילי לעשיית מלאכה שם באמריקא ממש ביום הנוסף שאת"ל שהוא שבת אם כן הוא מעשה איסור גמור האמור בתורה אבל לענין ארץ ישראל שודאי יותר קיל הנידון דטלפון ופקס מהנידון של מי שממש שם באמריקא עושה מלאכה בזמן של חשש שבת בזה ליכא כל כך להחמיר

ג. אבל הפרט השני שאופן הספק שהחמיר היה לשבות בשבת שלהם וביום ראשון שלהם הוא תמוה מאוד שהרי הדבר ברור במציאות שהם עושים שבת יותר מאוחר מתושבי ארץ ישראל בהפרש של כערך שבע שעות ואם כן את"ל די ש להם טעות בענין לא יתכן שתהיה הטעות לומר שהם צריכים לפרוש ביום יותר מאוחר ממנהגם שאם כן אחרי שנסתיים שבת בארץ ישראל עדיין אצלהם לא התחיל שבת כלל עד עוד כשבע שעות וזה לא יתכן כלל דאין מציאות בעולם על ידי צד בשינוי קו התאריך שיהיה מקום שתחילת שבת אצלהם מתחיל כמה שעות אחרי שנסתיים שבת אצלנו

ד. ולכן אם היה לו ספק על קו התאריך לענין אמריקא הספק הוא להוסיף ולהחמיר ממלאכה גם ביום שלפי החשבון הנהוג שם הוא יום שישי

הצורך לקבוע את מקומו של קו התאריך נבע בראש ובראשונה מטעמים מעשיים. כך למשל, ימאים שחצו את האוקיינוס השקט מכיוון אסיה לכיוון אמריקה הדרומית יום, והיה עליהם לדעת, מטעמי הישג, דיווח וכדומה, היכן בדיוק עליהם להתחיל את התאריך יממה אחורנית. למעשה, מצב זה הוא שגורם גם לפליאס פוג, גיבורו של ז'ול ורן במסביב לעולם בשמונים יום²⁸, להגיע בחזרה לאנגליה בזמן ולזכות בהערות אף שספר לחמו שאיחור הגיע בינם השמונים ואחד: הוא 'הדיווח יום' כשחצה את קו התאריך, וכך הגיע למעשה בינם השמונים. מכל מקום, בשל הצורך לקבוע את קו התאריך המוסכם הלך ונתגבש עשרה, לסמן את קו האורך העובר דרך המישור המפות והימאים במאה התשע עשרה, לסמן את קו האורך העובר דרך הצי גריניץ' (אנגליה) כקו האורך 0, ואת הקו הנגדי לו - דהיינו קו 180 - כקו התאריך הבינלאומי. וכפי שהעיד בשנת תרל"ז עורך 'הצפירה', חיים זליג סלונגסקי, יכבד שמו להם כל חובלי הים חוק ומשפט אחד הקבוע ומוסכם לכולם, שבאשר יעבור באוניותיהם על הים הנודל את גבול המערדיאן והשום על המפה במעלה 180 [לפי אורך גרענויטיש] אז ישנו את מנין הימים בלוח המסעות שלהם (שיפס-זורנאל), בתוספת או גרעון יום אחד²⁹. ועידה בינלאומית שנערכה בווישניגטון בשנת 1884 נתנה תוקף רשמי מחייב לקביעות אלה, ולימים הן אושרו על ידי מוסדות הא"מ³⁰. מניין שקו זה (180) עובר בין השאר גם במקומות יבשה (כגון במערב אלסקה), והחלט שבאותם מקומות הוא יסטה מעט מערבה מקו האורך 180 ועבור בים דרך מצר ברינג, כדי למנוע מצב (אבסורדי למדי) שבו במקום מושב אחד יהיו שני ימים ושני תאריכים שונים. כאמור, קו זה נתקבל בכל מדינות העולם, ועל פי נקבע התאריך (וכן היום בשבוע). וכך קרה שהיהודים שבכל אותן מדינות ציינו את יום השבת ואת ימי החג והמועד לפי קו התאריך שנקבע זה לא מכבר בידי אומות העולם.

מצב זה עורר את הצורך לכרז את השאלה היכן עובר קו התאריך ההלכתי. ההנהגה הייתה שיש קו תאריך הלכתי, שהרי לשאלת זמן תחילתם של השבת והמועדים חייב היה להיות מענה (ולו רק ברמה העקרונית) מיום מתן תורה, דהיינו, זמן רב קודם שנכתבו אומות העולם בווישניגטון וקבעו את קו גריניץ' כקו ה-0. הראשון שנתעורר לבעיה הלכתית זו היה דוקא המשפיל חיים זליג סלונגסקי, שכבר נזכר לעיל (ושאליו עוד נשוב להלן)³¹. בעיתונו ה'צפירה' הוא קרא לכונן לחוות דעתם בשאלה. כמה רבנים אכן נענו לפנייה, והשובותיהם כונסו בקובץ 'דברי חכמים' (ורשה, תרל"ז). במקביל נדרשו לנישוא גם רבנים חשובים אחרים, וכך השאר הורו בו ר' יוסף שאל נתנון בעל 'שאל ומשיב' ור' שמואל מוהלברג³². שפסקו שיש לנהוג כמנהג המקום. אולם דומה שבשלב זה הייתה השאלה עדיין פתוחה.

28 בתור: סלונגסקי, דברי חכמים, עמ' 16; מרוב אצל בלום, שיטת, עמ' 218.
 29 דותן, גריניץ', עמ' 371-370.
 30 ראה על אודותיה: דובנסון, ח"ס.
 31 נתנון, ש"מ, מודרות, ר' קנר.
 32 ראה השובות אצל סלונגסקי, דברי חכמים, עמ' 41-63, כן ראה: מוהלברג, ש"מ, עמ' 18-17.

81

ה'תשנ"א
 כ"ט
 שער רביעי: הלכה
 612

א. סמכות הראשונים בענייני מדע: קו התאריך

בשנת תשי"א (1941), בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, הצליחה ישיבת מיר על ראשיה, מוריה ותלמידיה להיפלט מליטא ולהגיע, בדרכים קשות ונפלאות, אל העיר קופנה שבדני. עם הגיעה שם התעוררה אצל בני הישיבה שאלה הלכתית קשה: האם יש לצייץ את יום השבת באותו יום שבו מציינים אותו בני המקום או שמא חלה השבת ההלכתית רק למחרת, ביום ראשון. השאלה החריפה עוד יותר לגבי יום הכיפורים של שנת תש"ב שהלך וקרוב: האם יחול ביום ד' בשבוע (לפי המניין המקומי), או שמא ביום ה'?. הספק נולד בשל השאלה היכן מתחיל היום ההלכתי החדש, או היכן עובר קו התאריך ההלכתי. הדיון בבעיה הצריך התעמקות בסוגיה סכוכה של הראשונים, שמרכיבם הניחו שהיבשות מחוברות כולן ושורשלים היא נקודת המרכז בין 'קצה המזרח' ל'קצה המערב'. למותר לציין שקביעות אלה אינו עולות בקנה אחד עם ממצאי הגאוגרפיה המודרנית. בעלי ההלכה שעסקו בסוגיה במאה העשרים צריכים היו לתת דעתם למידת התפחתן של קביעות אלה ושל ההכרעות ההלכתיות שהתבססו עליהן, וכך גם החזון איש. כפי שנראה להלן, החזון איש לא היה מוכן לקבל את השענה שלפיה דעתם של הראשונים אלה צריכה להידחות משום שהיא מבוססת על שעות גאוגרפיות. בסופו של דבר, רוב מכריע של הרבנים שדנו בדבר הורו לצום ביום ד', ואילו החזון איש, ששמו טרם הגיע או לתדעת הציבור, הורה לצום ביום ה' ולא לחוש לדעת הרוב.²⁷ פסיקתו החריגה והפולמוס שבספקותיה היו כנראה אחד הגורמים הבולטים להצבת כמרכז הכמה של האליטה הרבנית בארץ, וכך תרמה תרומה נכבדה לעלייתו למדרגת 'גדול הדור'.

הרקע הגאוגרפי וההיסטורי

הצורך לקבוע את קו התאריך אינו צורך הלכתי דוקא אלא בעיה גאוגרפית כללית. כדוריותה של הארץ והנועמה סביב השמש וסביב צירי הביאות לירי שונות בשעות היממה במקומות שונים בעולם: ככל שאנו נעים מדרחה מתחיל היום 'מוקדם' יותר, ואילו ככל שאנו נעים מערבה הוא מתחיל 'מאוחר' יותר. פירוש הדבר הוא שבמקום שבו 'צפגשים מורדו ומערב', דהיינו, בקו הדימיני המפריד בין שני תצאי העולם, נוצר פער של יממה שלמה בין שני צדדיו, אף שמדובר בעצם במקום אחד. והשענה בשני צדדי הקו (שבצניחה אין כל מחוקק) היא אותה שעה במקום אחד. בצדו האחד של קו התאריך יהיה יום מסוים יום שישי והתאריך י"ז בתמוז (דוד מישל), ואילו בצדו השני יהיה זה יום שבת והתאריך י"ח בתמוז. השאלה היכן לקבוע את דמיני זה - המכונה 'קו התאריך' או 'המורדיאן' - היא כמובן שאלה שרירותית-הסכמית, וכלל מקום שבו ייקבע ייווצר מצב מלאכותי שבו אדם החוצה את הקו 'עובר' מיום אחד לזה שלאחריו ובחזרה. אולם אין מנוס מקביעותו של קו שבות, שבו, כמתואר לעיל, מציאות זו היא פועל יוצא הכרחי מצורתו הכדורית של כדור הארץ.

27 על הפרשה ראה: כשר, קו התאריך, עמ' 17-16. לתיאור מנקודת המבט החדרת הדישמיט, ראה: פארד"ג, עמ' 17-16. לפולמוס עם תיאור זה ראה: כשר, פנינת.

לקי התאריך ההלכתי, ולפיכך יש לציין בה את יום השבת ההלכתי ביום השבת והשמי של יפו, ויום הכיפורים תש"ב אמור היה לחול ביום רביעי בשבוע. הקביעה השנייה כוללת את הרב ישעיהו מאיר כהנא-שפירא מטשורסקוב⁶³ ואת החזון איש, ולפיכך יפן נמצאת מזוהה לקי התאריך ההלכתי ולפיכך יש לציין את יום השבת ההלכתי ביום ראשון של הפינס, ויום הכיפורים של שנת תש"ב אמור היה לחול ביום המנוח בשבוע. קבוצה שלישית, שנוצרה המובהקת הם הרבנים בן-ציון מאיר עזריאל ומנחם מנדל כשר, הציגה גישה מאתגרת במיוחד שלפיה אין כלל קי התאריך והלכה, וקביעת יום השבת נעשת על פי המקום שממנו בא האדם. אלא ששיטה זו, שגם לפיה צריכים של שנת תש"ב ביום רביעי בשבוע, הועלתה רק כמה שנים לאחר יום הכיפורים של שנת תש"ב ולכן לא עמדה לדין בזמנו.⁶⁴ כפי שכבר ראינו לעיל, בר הפולמוס של שנת תש"ב ולכן לא עמדה לדין בזמנו.⁶⁴ כפי שכבר ראינו לעיל, בר

מערכת ליטבור הארץ האמת, הנמצא השנים מעלות מקצה המורה, מכאן שירושלים נמצאת

114 מעלות מקצה המורה.
 שיטת הרב ישעיהו מאיר כהנא-שפירא מטשורסקוב (בתוך: סלונקנסקי, דברי חכמים, עמ' 10-27) הלכה לפי שיטת 'הכור' בפשוטה (את שיטת ה'ר"ה הוא מפרש אחרת), שעל פיה קי התאריך עבר במזרח 90 מעלות מזרח מאיץ ישראלי, כלומר בערך 125 מעלות מזרחית לנירניץ, רק בשינוי קל; בעוד שה'כור' מדר את 90 המעלות מזרחיים מדר אותו הרב מטשורסקוב מעבר הירדן בדרך זו ומזהו קי התאריך את היבשה במספר מקומות נסתייגו, כפי, בפיליפינים, בארצות הברית ובאוסטרליה. כך שמעבר המערבי של חצי האי יום מסוים ומערב המזרחי יום אחר מקומם יותר, אולם הרב שפירא פוסק נגד היסוד עילאי, ולכן גם הוא מוכן להתנהג אותו שנינו והחלי שעליו הצביע ר' יצחק ישראלי. בישיבה זו, לעיתים תוך שינויים אחדים, הלכו הרבנים אלמסטר, מ' לפידות מרסוין (בתוך: סלונקנסקי, עמ' 6-10), שמחה לזיג ריגו מברסקי (ריגו מברבוס), יוסף דינקלס (דינקלס, בקודה דלחמת), חיים א' ציממן (ציממן, אגן (סהר) ואלתר-בנמין רבינוביץ) תאומים (רבינוביץ), נבול (יום) אולם אלה האחרונים קבעו את קי ה-ה לא בעבר הירדן אלא בירושלים, בעת 'הכור' וה'ר"ה'.

63

שיטת הרב בן-ציון מ"ח עזריאל (עזריאל, פסקי בא), שאותה פיתח (כאופן בלתי חלוי?) הרב מ"ח כשר, והציגה באריכות בספרו 'קי התאריך הישראלי (ירושלים תשל"ז); וקדם לספר זה מאמר: כשר, השבת קובעת באמור שאין קי תאריך בנמצא כלל. יסוד קביעת יום השבת בעולם הוא על פי הכלל שנת שמש במקום שיצא ומשמר שביעי (שבת ט"ו ע"ב) שהנמצא קובעת לגבי אדם ההולך במדבר ושבת אומת חול' השבת, פירוש הדבר הוא שאדם שיצא מאמריקה מערבה דרך האוקיינוס השקט לכיוון אסיה שומר את יום השבת לפי מקום יציאתו (אמריקה) עד אשר יגיע ליבשת החדשה, שם ינהג לפי מנהג אסיה. ואילו אדם שיצא מאסיה מזרחה, דרך האוקיינוס השקט לכיוון אמריקה, שומר את יום השבת לפי מקום יציאתו (אסיה) עד אשר יגיע ליבשת החדשה, שם ינהג כמנהג אמריקה. לפי הרב כשר, חז"ל לא הכירו קי תאריך כלשהו כי אם רק 'ביבשת העולם', ויבשת מערב האנלי, ורק ליהו יש חשיבות לעניין קי התאריך. ואוקיינוס 'שבתו' הוא מיוזם ופוקד, תלוי באנלי, באדם ולא במקום. וכך ייתכן שישנו שינויים ייפגשו באמצע האוקיינוס, והאדם בא כיוון אמריקה והשיג מכיוון אסיה, ושינהגם ישמרו את יום השבת ביום אחר. הרב כשר לא נחטע מאפשרות זו משום שלדעתו גם חז"ל ראו אותה כאפשרית במצבים מסוימים. שכן במצב זה לעיל נפסק שאם האדם המהלך במדבר וסופר שישה ימים פשו יתרי אחר שגם הוא שבת את מערב השבת ונהג בדרך זו, ויום השבת 'שלי' חל ביום אחר, ישמור כל אחר מהם את השבת 'שלי' על פי ספירתו. עם כל קסמה יש בשיטה זו בעיה מרכזית אחת, והיא בקביעת העניין הכפישי של חולות השבת במקום שממנו יצא האדם, ואכמ"ל, יציין שהרב

הצפון לקצה הדרום, שהרי חצי הכדור הדרומי כולו מימ. אולם לא ברור עד כמה השפיעה הנחה זו על מסקנתו ההלכתית בעניין קי התאריך. הראשון שטען שהנחה אחרונה זו עומדת בדקנן של שתי שיטות הראשונות היה ר' דוד גנו, תלמידו של המה"ל מפראג, בספרו 'נחמד ונעים',⁵⁷ לדבריו, תמונה העולם של 'כמעט כל החכמים הקודמונים', ובכללם הראשונים שנוכדו לעיל, הייתה שחצי כדור הארץ שקוים במים, וכן כל המקום שבו מצויה יבשת אמריקה. לפיכך קבעו את קי התאריך לפי החלק המיושב בלבד, 'ולא חיישינו לדי הימ, מה להם ומה שם המה יקראו ליום הנוכח'.⁵⁸ לדברי ר' דוד גנו, אחרי גילוי אמריקה ושיפור יריעותיה על אזורי אפריקה הדרומיים מתבטלות כל הסברות האלו. השאלה בדרך מקומה של הנחה זו בשיטות הראשונים חשוב ותופיע, כפי שנראה להלן, גם במאה העשרים.⁶

למחלוקת זו שימשה נשאל לדייונים רבים, ונדרשו לה בין השאר הרמב"ם, המאירי, הרשב"א, הרשב"א, ר' יצחק ב"ר משה הלוי (פרופיאס דורא), הרי"ב, הרמ"ק, ר' יהודה מוסקאטו, ר' יוסף שלמה דלמדניג (יש"ר) מקנדיא), ר' דוד נישו, ר' משה חאגיז, ר' יעקב אמדן, ר' יהונתן אייבשיץ, הנאון מווילנה החי"א, ר' ישראל ליפשיץ בעל 'תפארת ישראל', המלבי"ם ועוד שורה ארוכה של בעלי הלכה והוגים. ידועים יותר וידועים פחות⁵⁹ בקרב בעלי ההלכה של המאות העשירי עשרה והעשרים ניתן להבחין בלא פחות מתשע (9) שיטות שונות בקביעת מקומו של קי התאריך.⁶⁰ אולם בני הישיבות ביפן ניתן לסווגן לשתי קבוצות עיקריות: הקבוצה הראשונה כוללת בין השאר את הרבנים יחיאל מירל טוקצ'ינסקי (ראה להלן), דוד שפירא⁶¹ ושלמה גורן (אז: גורנוצ'יק)⁶² ולפניהם הרבנים נתנון ומוחלבר, ולפניה יפן נמצאת מערבה

57 ראה: גנו, נחמד ונעים, ג. קסא. על השפעת הגילויים הגאוגרפיים החדשים על עולם ההרב היהודי ראה: מלמר, המאורה האקלימית, עמ' 73-77.

58 גנו, שם.

59 ראה: קי התאריך; בלום, שיטות.

60 לקיום המפורט של מרבית המקורות העוסקים בנושא קי התאריך, החל בספרות חז"ל והראשונים וכלה בחכמי דורנו, מצוי אצל בלום, שיטות.

61 שיטת הרב דוד שפירא מירושלים, בעל שי"ת, נבי ציון (שפירא, שי"ת בני ציון, ב. י, קובעת שקי התאריך אינו קי אורד ישר כי אם קי קשת, העובר דרך מצר ברינג ומכסה שאינו 'עוליה' על יבשות. הוא חוצה את האוקיינוס השקט כך שאסיה כולה, כולל יפו, נמצאת ממערב לקי, ואילו אמריקה כולה, כולל איי הוואי, נמצאת מזרח לוי, בכך היה דומה רמיו מפניע (2) לקי התאריך הבינלאומי (הרב שפירא ידע זאת, והוא ראה בכך את די ההשגחה, וראה להלן). שיטת אונה הולכה אחר חישוברים של 'הכור', הוד"ה ראה בכך את די ההשגחה, וראה להלן). שיטת חלוקת העולם לביעים וליבשות אלא על מדרשים העוסקים במקום הליית המאורות, שאותם ראה כמרכזים על מקומו של קי התאריך.

62 שיטת הרב שלמה גורן קובעת שקי התאריך עובר 114 מעלות מזרחית לירושלים (גורן, השבת), כלומר בערך בקו האורך 149 מזרחית לגריניץ. מקורו העיקרי לעניין זה הוא בדברי הרמב"ם (שלא הובאו לעיל), שלפיהם 'לסוים זה [ירושלים] הוא נוסה [...] מאמצע הישוב כנגד רוח מערב בכמו כ"ד מעלות (רמב"ם, הלכות קידוש החודש, יא, יז), כלומר, ירושלים נמצאת 24 מעלות

השקט. לפי תיאור זה, סו'ן, הנמצאת ביבשה, עומדת ממערב לקו התאריך, ואילו יפן, הנמצאת כבר בחוץ האוקיינוס (בהפרש שעות אחדות), ואילו כיפן - יום אחד אחרת. אפוא כמו בארץ ישראל (בהפרש שעות אחדות), ואילו כיפן - יום אחד אחרת. החוץ איש ניגש לכרור הבעיה מתוך מקורות הראשונים, ובעיקר שלישת אלו שהוכחו לעיל: 'זכורתי', הר"ה והיסוד עולם; חרף טענתו הבסיסית שלפיה ראשונים אלו אינם חלקים זה על זה בשאלות המהותיות קבע שדעת הרד"ה היא הצרכה לשמש כבסיס: כשאנו עומדים על הפרושים לא מצינו פירוש שלא נשאר לנו בקריאה. ודעת הרד"ה (שם, טז), מה גם שהר"ן והרישב"א בהירידיהם הפסימו להר"ה גם בפירוש הטונגא, ואם כן מביא הר"ה גודלי הנגמל [רא] (שם, ד). אכן, בעניי החוץ איש, פירוש דברי גמרא שהסכימו עליה שהר"ן והרישב"א כתבו את דבריהם על כמפורש. וכשהעיר לו ר' איסר זלמן מלצר שהר"ן והרישב"א כתבו את דבריהם על דרך פירוש הטונגא ולא על דרך פסק החלטה כמבין החוץ איש שסיעו זה 'אנו מובן, כי מעולם לא חלקו הפוסקים כשהיו באין למנוח הדעות אם כתבו הרשב"א ושאר פוסקים בפסקיהם או בהירידיהם. וכל דבריהם הם אצלנו הלכה למעשה' (מש"כ, א"ח, קיב; קוב"א, ג, טו). לאמנו של דבר היו גם היו פוסקים שהבחינו בין הירידיהם לפוסקים בנוגע למעמדם בהלכה, ואף החוץ איש המבטא ברוח הכונה זו במקום אחר (חז"א על הוריות, א). אולם בהקשר דגן הוא בישא את גישתו הבסיסית כפי שהשתקפה לעיל בפרק העוסק בדרך לימודו, שלפיה גם הלימוד העיוני צריך לשקף זיקה הדוקה אל המציאות ושאיפה להגיע אל המסקנה ההלכתית. גישה זו יחס גם לראשונים.

כוכור, הרד"ה והכור"י סבורו שקו התאריך נמצא בקצה המזרח, דהיינו, במקורה המזרחית המרוחקת ביותר של יבשת אסיה, שנמצאה לידעם 90 מעלות מזרחית לארץ ישראל. לעומתם, ר' יצחק ישראלי סבר שדעה זו מוטעית ושקו האורך המצוי 90 מעלות מורדשלים נופל על יבשה, וכך נוצר מצב אבסורדי שבו שני שכנים ביבשה הנמצאים במרחק מטרים ספורים זה מזה מצב שומרים את השבת כשני ימים שונים. בום לדעת המרחק במטרים ספורים זה מזה קובע את קו התאריך של כל קו 180 מעלות מורדשלים אלא רק מוצי' אותו עד לקצה המזרחי של היבשת. החוץ איש שלפיה קו התאריך אינו יכול ליפול באמצע היבשה, אלא שלדעתו (של הרד"ה) דרישה זו מקומה על ידי קו התאריך 'שלי', הנמצא בקצה המזרחי. נמצא אפוא ששני הראשונים מסכימים על כך שקו התאריך צריך לעבור בקצה המזרחי של יבשת אסיה (ומתקנתם נסבה על עניין אחר, צד"ד, 70). דא עקא, כאן מתעוררת בעיה אחרת: הרד"ה והכור"י דיברו על קו התאריך לא רק כעל קצה המזרחי אלא גם על קו האורך המצוי 90 מעלות מארץ ישראל. והנה, בפועל, קו זה אינו עובר בקצה המזרחי של יבשת אסיה; אכן, כאן פונה החוץ איש למחלוקת הייחודי.

69 דאה: אלות, המשפט העברי, א. עמ' 795-797.
70 לפי הבנת החוץ איש, ביקורתו היחידה של היסוד עולם, על הרד"ה הייתה על כך שקו התאריך הוא קו מופשט ולא מרחב בעל שטח - עמרה שייחס לרד"ה בטעות.

הפולגמא העיקרי של החוץ איש היה הרב טוקצינסקי, ולכן נתמקד להלן בעיקר בו, וכמובן, בחוץ איש עצמו.

שיטתו של הרב טוקצינסקי כפי שפורטה לימים בספרו 'זיומם בכדור הארץ' (תש"ג) מבוססת על שיטת היסוד עולם. לזכריו, במקום שבו שונה מחלוקת בין הראשונים עלינו לכבר את הדעה המסתברת יותר, וכך ראוי לעשות לא רק בשאלות של פרשנות המקורות כי אם גם בשאלות עובדתיות. לאור שהביא סדרה של מקורות והקשה עליהם הטיק שדעת הרד"ה והכור"י מבוססת על הנחות מדעיות מוטעות, כפי שניגלה עליהם הטיק שדעת הרד"ה והכור"י מבוססת על הנחות מדעיות כפי שעולה משיטה זו, מביא לתוצאה האבסורדית שעליה הצביע ר' יצחק ישראלי, שבה שני שכנים מציינים את יום השבת כשני ימים שונים. לעומת זאת, דעת היסוד עולם, עולה בקנה אחד עם המציאות הגאוגרפית המוכרת לנו, ועל כן יש לקבלה. כוכור, על פי דעה זו עובר קו התאריך 180 מעלות מארץ ישראל, כולמה, בקו האורך 145 מערכה מגריניץ'. קו זה, שאינו רחוק מאוד מקו התאריך הבינלאומי, עובר כמעט כולו בים, והמקומות המעטים שבהם הוא עובר ביבשה - אלסקה, למשל - הם ממילא מקומות המיושבים בדלילות. לפי קביעה זו תמצא יפן 'אחרת' קו התאריך, ולפיכך צוינו בה יום השבת ושאר הימים הטובים באותו יום שבו הם מציינים בשאר חלקי יבשת אסיה.⁶⁵ למסקנה דומה הגיע בשעתו המשכיל חיים זליג סלונגוסקי,⁶⁶ שטען שקו התאריך צריך להיות כזה שעל פיו תישמר השבת בכל מקום בעולם, לכל הפחות בחלקה, באותו זמן כמו בירושלים. סלונגוסקי סמך בשעתו את דבריו על הפסוק 'שָׁפֵט הוּא לְה' פֶּבֶל מוֹשֶׁב־בְּנֵי־כֶסֶם' (ויקרא כג, ג). לימים הסכימו על ידו גם הרבנים י"א הענקין⁶⁷ וצבי פסח פרנק.⁶⁸

החוץ איש, שניסח את שיטתו בקונטרס י"ח שעות' שלי (חז"א על א"ח, סד), סבר אחרת. הוא ביקש ליצור סינתיזה בין שיטת 'הכור"י והרד"ה לבין שיטת היסוד עולם. לדידו, שתי השיטות אינן בהכרח חלוקות: יש לסמן את קצה קו התאריך במרחק 270 מעלות (י"ח שעות) מערכה מירדשלים, דהיינו, 90 מעלות מזרחית ממנה, כשיטת הרד"ה ו'הכור"י'. אולם קו זה אינו עובר אלא בים, ואילו את היבשה יש לראות כחשיכה אחת, כשיטת היסוד עולם, ולא לחלקה לשניים. עקב כך יז' קו התאריך עוד מזרחית עד לקצה היבשה ומגיע למעשה עד לשפת האוקיינוס

כשר כתב את שיטתו זמן רב לאחר שהרב עוזיאל פרסמה, אבל ככל הנראה לא הכירה. שני אישים אלה מתפלמטים זהית עם חוץ איש. אולם ספק אם זה האחרון קרא את פסק ההלכה של הרב עוזיאל, ואילו את קונטרסו של הרב כשר קרא בחלקו ולא הפסיק להגיב עליו. שכן הוא הובא לפני ארבעה ימים קודם פטירתו (מפורט להלן).⁶⁵

טוקצינסקי, חיימם.
66 המגיד, תרל"ב. למעשה קדמו לסלונגוסקי ר' דוד גיטר, ר' משה תנזי ר' אליהו קלצקי. על מקורותיו ונגמלי של ריעון זה ראה אצל הרב כשר. קו התאריך. עמ' רלך.
67 הנקדו, שבת מרובא אצל בלום, שיטות, עמ' 360-365. הרב כשר הגיב על המאמר והרב הנקדו הגיב על המנהג וכן על רברי החוץ איש: הנקדו, לב איברא, שם, עמ' קיט-קסט; בלום, שיטות, עמ' 369-370.
68 פרנק, הר צבי, א"ח, א. קל"ח.

שלילי', ומכל מקום הוא מעיד כי יריעת ישוב התחנות היא אמנם מוקדמת, כי כבר היא נוכרת בוורה כידועי (שם, עמ' 192).⁷⁸

במכתבו אל הרב שלמה יוסף זיץ (תש"כ, א"ח, קיג) כתב החזון איש שנקדחה זו והיתה סלע המלקות האחרון שנבנוגע אליו נמשך הויכוח בינו לבין הרב סוקצ'ינסקי לאור שהצליח לרדענו) ולשכנע בכל השאר. לדבריו, דעת הרב סוקצ'ינסקי מעציה למעשה שלגנוח שעתום של הראשונים יזקק עמידה נועה⁷⁹ לנטות מהוראת רבנותו ו"ל ולעשות מעשה הפוך דבריהם וזקק לשאלת הישוב התחנות, והוא שב שעמדתו שלו נרמסת כי אין לדבריהם שום זקק לשאלת הישוב התחנות, והוא שאם ומדגיש כי 'צמוב, טום גמור הדרב' - רהיינו, בלא קשר להכרעה בנהג השאלה - דבריו רבותני ז"ל קיימים, ואף אם דבריהם ז"ל קשים בעינינו, בהחלש אנו ריגלים לברך את ראשינו תחת כפות רגליהם, לכל קושיא יש לה תירוץ, כש"כ [=כל שכן] שאין לנטות מדבריהם על ידי ההרהור אולי יש קושיא על דבריהם' (שם). ואף להעיר כגון שעמדה זו לא אפיינה את החזון איש בכל מקום. כבר ראינו לעיל ועוד נראה להלן מקומות שבהם הרישה לעצמו לטעות מדעת הראשונים כשהאמת ההלכתית שלו הורחת לו אחרת, ובאחד הויכוחים שניהל, כשהעלה הרב בנימין יהושע זילבר בהקשר אחר את הטענה כי 'כל קושיא יש לה תירוץ' הוא השיב: 'אין מקום לדברי... שנודול מעיני ומליבתי, ונאמין שכל קושיא יש לה תירוץ'.⁸⁰

ומה בדבר הטעות בעניין מרכזיותה של ארץ ישראל בקווי האורך? כיצד השיב החזון איש על כך שקו האורך המצוי במרחק 90 מעלות מארץ ישראל לא עובר בקצה המזרח (כדברי הר"ד) אלא בקו האורך 125, מרחק של למעלה מ-3,000 קילומטרים מקצה המזרח? הוא סבר שניתן לתרץ קושיא זו ללא קושי רב (כאמור, הוא לא הודו לייחס לדראשונים טעות אף בקביעת עובדותיה-מדעיות): לדעתו, ירישוב שמירושלים עד שנחנא נחשב לירשוב העליון בכל רחבו, לדרום ולצפון, וקו 90 מעלות מירושלים לא בא לציין את קצה המזרח הפיסי אלא את קצה היישוב כלומר, את העיר שנתאי. לדבריו, המציאות מאשרת את קביעת הראשונים, שהיא 'אין ישוב כנגד ירושלים רק צ' מעלות' (שם, קיא, עמ' קמ).

אלא שגם כאן הוא נחלק בכעיה: קו האורך 125 (90 מעלות מירושלים) לא נופל על שנחנא עצמה אלא כמה עשרות קילומטרים מזרחה ממנה, ביס סין המזרחי, החזון איש הציג שני הסברים גם לכעיה זו: ראשית, ניתן להניח שינקבע הדרב ומירושלים עד שנחנא עיקרו צ' מעלות והיט שסוף מעט מן היבשת, ולכן קבע חכמים את קו היבשת לפי הישעור המינימלי שלה; שנית, ייתכן שנקבע י"ח שעות מפני שהדרב 'אין ישוב כנגד ירושלים רק צ' מעלות' (שם, קיא, עמ' קמ).

78 במכתבו שם, עמ' קלז, הונחו כנראה לאמור בוורה ויקרא, י, על הפסוק 'אם זבח השלמים קרבנו, וכו' בוורה חוש, טו ע"א (וראה: כהנא, עמ' צא-צב בהערה 9, ושם גם הובאות אודות לכך שהראשונים אכן ירעו על היישוב בחצי הכדור התחתון). למוחר לציין שהזוהר נחשב בעיני החזון איש למקור קדום, בשאלת יחסו אליו נזכר לעיל, בעמ' 179.

79 בנוסח המובהק אצל הרב כשר: תועות כשר, עמ' כח. כך או כך, מילה זו נקוסה בטעם של נגא, מלשון עזות מצח ועזות פנים. המשך הדברים מחזק נימה זו.

80 ספר מקור הלכה, מנחם בהש"כ, א"ח, מז (עמ' סא) אולם מנגד ראה גם דבריו בחז"א על כליאס ד, ו: 'המרה לדחת סוגיות סתומות ושגורות מפני קושיא - אינה מדת'.

המפה. בפועל יודע כיום שירושלים נמצאת סמוך לקו הרוחב 32 צפונית לקו המשווה, במרחק של כ-45 מעלות רוחב מרף צ'ליסקין, שהיא הנקודה הצפונית ביותר באסיה-אירופה, ובמרחק של כ-67 מעלות רוחב מרף אנגולס שבדרום אפריקה, שהיא הנקודה הדרומית ביותר באפריקה. בקווי הרוחב היא אולי קרובה יותר לאמצע מאשר בקווי האורך, אבל גם כאן היא לא נמצאת במרכז המש. לאור זאת הטיק הרב סוקצ'ינסקי שידעת הוד"ה מבוססת על הנחת גאומטרית מוטעות ולכן יש לדחותה מפני דעת היסוד עולם.

7 מעניין לראות כיצד התמודד החזון איש עם טענת אלה. לגוף העניין הוא סבר שניתן לתרץ את כל הקושיא הללו, אבל הישוב היה לו להצדיק ברמה העקרונית כי אין הכרעה הדין תלוי[ת] בישוב הקושיא, דכל הקושיא שבטעם לא ישנו את הדין המוסכם מכל הראשונים' (שם, ד). הקושיא אינה יכולה לערער את סמכות הראשונים, 'ואם אמנם הייבין אנתנו להפך בהן ולהקשות מה שיש להקשות - לא לענין עיקר הדין, אלא כדי להבין דבריהם הקדושים' (שם, בסיכום בעמ' 190). מסתבר שלעניין זה אין הכדל בין קושיא הלכתית לבין קושיא עובדתית המבוססת על תצפית מדעית: 'דברי הראשונים ז"ל, אף בשיקול הרצת, הם תורה שלמה ועל פי דבריהם ז"ל הננו מזהרים לעשות, ודבריהם שהגניעו אלינו מספרותם הם השופטים אשר בימינו, וכאילו הם חיים אתנו היום, ואין כאן מקום לנטות מדבריהם' (שם, במכתבו בעמ' 192).⁷⁷

ברם כאמור, החזון איש התייחס גם לגופו של עניין. לדעתו, ההנחה הרווחת את הצי העליון של כדור הארץ כחלק הרלוונטי לעניין מורדת 'שכור הארץ' אינה מבוססת על טעות אלא על קביעה נורמטיבית-ערכית: 'שטח העליון של הארץ הוא עיקר הישוב, משום שבאמצעו מקומות המקודשות ביותר - א"י וירושלים - וכו' תחלת הישוב בשעת בריאת העולם, וכו' ישב אדם הראשון, ולפיכך משמשים הרכה פעמים בשם מרכז הישוב על ירושלים, בחינת מרכז שטח העליון, ולא על מרכז הכדור' (שם, כ). בשל כך יש חשיבות ליחידת כשחית זו (אסיה-אירופה) ולפיכך נקבע קו התאריך לדעת הכול בקצה המזרח, משום שבמזרח מתחיל היום להאיר על פני היבשת. עובדה זו מייחדת לדעתו את הדין בשאלה אם ידעו הראשונים על כך שיש יישוב בחצי התחתון של הכדור או לא: מכיוון שהטענה נוגעת למרחק בין ארץ ישראל לבין קצה המזרח הרי שהעניין הנכון הוא מרכזיותה של ארץ ישראל במעלות האורך ולא במעלות הרוחב. שאלת קביעתו של קו התאריך נוגעת לשאלת ראייתה של השמש בציר מזרח-מערב, ואין לה שייכות לציר צפון-דרום. אשר על כן, במכתבו לרב סוקצ'ינסקי כתב החזון איש כי 'השקפה מעמיקה מבהרה שאין שיטת הראשונים [...] מבוססת על אי יריעה של ישוב בשטח כדור התחתון, ואין לישוב התחתון שום יחס להלכה הפסקה שלהם, לא יחוס [=יחס] חזיר ולא יחוס

77 ←

החזון איש לא נראה מלחזור על מסרים אלה לגבי מעמד הראשונים. ראה גם תשרי, א"ח, קסו, עמ' קמב, שם קרא לעשות כדעת רבותני הראשונים, אשר הם המלאכים המה שלוחי דרחמא לחרות לנו את החוקים ואת המשפטים וכו'.

הטום-קופרניקאית, להגצית אותן. יבואו הפופסורס ויגידו שהוא היה ממודרי אור, אבל זו הייתה עמדה נגישת הרבה יותר מורכבת אצלו: הוא ראה ערך בכך שהמדע הימי-בינימי לא ייגזגז לגמרי, שיינתן לו הכבוד הראוי לו. זה היה קרב חסד-סיכוי.⁸⁴

ברור למדי שיחס זה למדע הימי-בינימי לא נבע מכבוד כלפי חכמת המקומיים הגויים אלא בראש ובראשונה מכבוד כלפי חכמי ישראל, הראשונים, שהסתמכו על מדע זה. החזון איש לא רק שלא מוכן היה לקבל טענות כאלו המדע של חז"ל היה מוטעה, אלא אף לגבי הראשונים קשה היה לו לקבל טענות שכאלה. ברוביני על מיקום קו התאריך שב והדגישי שהארץ כדורית, וממילא לשתח הפנים של כדור אין מרכז. לפיכך, קביעתה של נקודה מסוימת כמרכז אינה נכונה מאמת מדעית כזו או אחרת אלא מ'הסכמה', דהיינו, מקביעה נורמטיבית (שם, זו שם, טו). מטעם זה דחה את דברי הרמב"ם, שכתב שאמצע היישוב הוא במרחק 24 מעלות מירושלים וקצה המזרח הוא במרחק 90 מעלות מנקודה זו, משום שהרמב"ם דיכר על האמצע הגאוגרפי יותר, משום שקבע על ידי מדעני זמנו.⁸⁵ לדעת החזון איש לא מדובר כאן בקביעה מדויקת יותר, משום שקביעת המרכז היא כאמור עניין שרירותי נורמטיבי. המדענים של ימינו הסתמו הרמב"ם קבעו אפוא נקודה שרירותית משלהם, ולא על יסוד טעם שבועובדה אלא על יסוד טעם אחר כלשהו. על הטעם שבנינו קבעו דווקא נקודה זו אין מקום לחקור כי דבר זה מוקבע לסיבות קלי ערך, חוץ לגודרי החכמה, כי אין כאן מציאות של אמת [=נתון אובייקטיבי]. רק סימנא בעלמא להתחלה, והיה החכם החולק נתון כבוד לארצו לקבוע בה ההתחלה, ולפיכך אין לנו צורך לחקור כאן אחר הסיבה [...] ואין ראוי כלל להכניס לבית המדרש בשעה שאנו דנין בהלכה' (שם, יד).⁸⁶ הרמב"ם כפי שהעיד על עצמו, הסתמו בעניין זה על חכמי אומת העולם (רמב"ם, הלכות קידוש החודש, יז, כד), ולכן אין לקבל את קביעתו - גם אם מקור הכמתם של חכמי אומת העולם הוא מישראל, שהרי לפי דברי יחידים נפלו כתבי שלמה ע"ה [=עליל השלום] בירי זרים והשתמשו בהם' (תשל"ז, א"ח, קיא; קוב"א, ג, קפז).

→ כן בניגוד לחכמי אומת העולם, שאצלם ה'הסכמה' על קביעת מרכז העולם היא

- 84 בראון, דקטוריס, נספח ב, עמ' 31.
 85 דעה זו היא ששיישה יסוד לפסקתה של הרב שלמה טור, שנוכחה לעיל, עמ' 618.
 86 במקום אחר (תשל"ב, ק"ח, קיא) ניסח החזון איש בכל זאת לוח טעם לכהירוסם של חכמי אומת העולם, אולם במקרה זה ציטוט הטקסט בירי העורך, רציון זומח מובא גם בטקסט אחר של, המבא אצל כהנא, עמ' 30-פ"ח.
 87 חזו לשנוי שם: 'טעם כל איל החשבונות [...] והראיה על כל דבר דבר היא חכמת התקופות וגימטוריות שוכרו בה חכמי יון ספרים הרבה, והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים, אבל הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הביניים מביישישכר לא הניעו אלינו, ומאחר שכל איל הדברים בראיה ברורות הם, שאין בהם דופי ואי אפשר אדם להזהר אחריהם - אין חוששין למחבר, כיון שחבר אותם נביאים בין שוכרו אותם האומת, שכל רב שנתמלה עמנו ונתרעה מאמתם בראיה שאת בהם דופי ואי מוסכים על זה ואיש שאמרו או שלמדו על הראיה שנתמלה והסכים שנתרע'.

כן בקידוד, ופעמים נקבעת ההלכה כן, כמו שקבעה ההלכה למחשב זה שיש ברכוב אמה הקפו ג' אמות, אף שאינו אלא בקידודי:⁸⁸ ומפני שטבע חוף הים להשתנות, פעמים נהפך מקצת ארץ לים ופעמים להיפוך [...] לכן קבעה ההלכה י"ח שעות' (חז"א על א"ח, סד, ו). המסב הראשון מזכיר מעט את הטענה בדבר 'השתנות הטבעים', המשמשת תדיר לפתרון בעיות של הלכה ומדע, בעוד שההסבר השני טוען בעצם שהקביעות ההלכתיות בנוגע לגודלים, למרחקים וכי' אינו מתיימרות להיות קביעות שבועובדה אלא קביעות שברון, וכנראה הן אינן מתיימרות לשקף גודלים אלה במדויק אלא 'בקירוב', אם הדבר דרוש לקיום דרישות ההלכה. כפי שראינו, גם מהלך זה, של הצגת קביעות עובדתיות של חז"ל והראשונים כקביעות נורמטיביות לשם פתרון בעיות של הלכה ומדע, הוא דפוס המצוי במקומות נוספים בספרות הפוסקים, וניתן למוצאו גם במקומות אחרים, לדכות אצל החזון איש.⁸⁹

מדוע דבק החזון איש כל כך בקדושת שנתא' כביכול? אם היא אינה עומדת על קו האורך 125, מדוע לא יאמר שהמפגש בין קו זה לקו היבשת המזרחי של אסיה הוא קצה 'היישוב' במזרח? עיין במפת מזרח אסיה מורה את החשובה: נקודה זו תימצא כבר במנוצ'ודיה שבצפון סין, מצפון למזבלעת הימית שיצא חים הצהוב, והחזון איש לא רצה להכניס אור זה לחזו' 'היישוב', שכן אם יכניס אותו יצטרך להסביר מדוע לא יכניס גם את כל צפון מזרח אסיה על כל שאר האזורים המתפשטים מזרחה הרחק מעבר לקו האורך 125. כאן כבר היה נדרש להסביר לא סטייה של כמה עשרות קילומטרים אלא של מאות קילומטרים לכיוון המזרח (מזרחת), שאותם כבר לא יוכל להסביר בשינויים טופוגרפיים קלים יחסית בתוואי קו החוף. הוא העדיף אפוא להכריז על כל האזורים הללו כעל אזורים שמחוץ לחתום 'היישוב' אף על פי שחיו בהם כבר בימי למעלה ממאה מיליון בני אדם!⁹⁰ ולראות את חתום 'היישוב' אך ורק כמרחב שבין ירושלים לשונא'.

החזון איש נדחק אפוא פעם אחר פעם, והדבר טעון הסבר. י"ד צבי יהודה, שקשרי עם החזון איש החלו בתקופה שבה עסק בכתיבת 'קונטרס י"ח שעות', וששמע מפיו את טיעוניו בנרון, סבור שגישתו האפולוגטית נבעה מניסיונו להגן על המדע הימי-בינימי שאותו ייצגו הראשונים. לדבריו,

בקו התאריך ודאי שהייתה לו מגמתיות מסויימת. הנסיון להבריל בין חקוקת ישראל לחקוקת הגויים, הנסיון לשמור על המציאות של הדעות הימי-בינימיות.

- 81 לגבי החישוב ההלכתי של היחס בין היקף המעגל לקוטר ריחם של 3:1 ראה לעיל, עמ' 610-611.
 82 ראה לעיל, בפתיחה לפקדו, והן בסוכים פקדו זה על מקומה של דרך זו במכלול גישתו של החזון איש בענייני תורה ומדע.
 83 מנצ'ודיה, שזרחה המכרע של שטחה כלול במרחב שממזרח לקו האורך 125, מנתה אז כמאה מיליון תושבים (לפי אתר האינטרנט <http://japanfocus.org/130.html>, נכון לתח"ש). בקוריאא לכדה חיו אז עשרים וחמישה מיליון בני אדם (על פי אתר האינטרנט <http://www.gosaw.com/2002/degreeofconfidence.html>, נכון לתח"ש), גם במזרח סיביר חיו כנראה מיליונים בודדים (על פי הערך 'סיביר' באנציקלופדיה העברית, בסיביר כולה חיו ב-1940 כ-17.2 מיליון נפש, וככל הנראה רק מיעוט קטן מתוכם חיו במזרח לקו האורך 125). כל אלה, מבלי לכלול את יפו ואת שאר האיים שמחוץ ליבשת, בהתאם לגישתו של החזון איש.

לאישור או לשלילה, אולי משום שעיקר פולמוסו היה עם הרב סוקצ'ניצקי, שלא הלכה אותו, ואולי משום שהן לא נראו בעיניו רציניות כל צורכן. אם האפשרות השנייה נכונה הרי ששתקתו מכסת עמדה שגם ממנה נזכר ללמוד: כפי שסבר במקרים אחרים כך גם כאן, לא הייתה בעיניו כמעט כל חשיבות למנוג 'דלת העם' אף אם הונהג על פי הוראת רב מוסמך. מנהגם הצעיר ליימים של יהודי המקום (שהגיעו לזמן במלחמת העולם הראשונה) אינו מנהג שהונהג על פי גרדלי ישראל מן הדורות הקודמים שכללים קרא החזון איש להתבטל, שאין לה כל מעמד מבחינתו. לעיל ראינו זמנו (הלא הוא הרב משה אהרן קיסלב), שאין לה כל מעמד מבחינתו. לעיל ראינו את עמדתו זו בכמה פולמוסים ידועים, אלא שכאן, בניגוד לפסקי ההלכה שבהם אולץ להתמודד עם בעיית המנהג מכוח הפולמוס החזיתי, הוא אפילו לא טרח לשעור כנגד חוקפו.

אשר ל'חוקות הגויים', דומה שהחשש מפני התאמה בין יום השבתון היהודי ליום השבתון הנוצרי לא הטרד את החזון איש כלל, במיוחד אם נשווה אותו לחשש מפני התאמה קו התאריך היהודי לקו התאריך הבינלאומי. אכן, הפער בין החששות מלמד שהחשש מפני חקוי דרכים זרות הלך במידה רבה בנסיבות החברתיות. לעת הזאת, אומרת שתקתו של החזון איש, לא דרכי הפולחן הדתי הנוצרי הן המאיימות על שמירת טהרתה של ההלכה אלא דרכי המדע המודרני, ואם יש לגדר גדרות מפני סחף אפסי הרי שיש לגדרן כאן.

אחרית הפרשה

כאמור, השאלה נעורה במלוא חומרתה לנוכח מצוקת בני הישיבות הגולים ביפן. בעוד הרבנים דנים בשאלה ההלכתית פשטה השמיעה שבני הישיבה עומדים לעבור מסינים עובר קו התאריך במקומות שונים מאלה שבהם עובר קו התאריך הבינלאומי (כשיש ר"מ שפירא מטשורסקוב החזון איש), נמצא שבמקומות אלה תישמר השבת בינם ראשון, דבר שיש בו לגאוריה מראת עין של 'חוקות הגויים'. בדרך כלל ניצבות בעיות אלה מאחורי הקלעים של הדינים ההלכתיים, אולם לעתים הם יצאים לפניהם. בן למשל, כשמצא ר' דוד שפירא מירושלים שקו התאריך של נמצא קרוב למדי לקו התאריך הבינלאומי הוא מצא לנכון להעיר על כך, והוסיף: 'לך מלכים וטרים ביד ה', לכות בזה להקבלה והמטודה שלי' (שפירא, בני ציון, ב', י', ללמוד שלא הוא ה"ל אחר הסכמי אומות העולם אלא הם הלב, בדרך פליאת, אחר הוראות התורה, ובדומה, כשעוד נמאה החשע עשרה מחר ה"ל ילך (שהיה אחד הדברים המשיבים בקונטרס 'דברי התאריך' של יצחק יהודי אוסטרליה הקמציסקה (מורח סיביר) ישמרו את יום השבת שליפן קו התאריך של יצחק יהודי אוסטרליה הקמציסקה (מורח סיביר) ישמרו את יום השבת בינם ראשון כמו הנוצרים (ברר חכמים, עמ' 127). כפי שבראה בהמשך, פענה דומה הערה שעה רבת לאור קונטרס 'דברי חכמים' הרב משה אהרן קיסלב נגד פסיקתו של החזון איש וראה להלן: עמ' 613). וגם ציין את הבעיה שתיווצר כשחלומי ישיבת מיר יתנו אחות משא יהודי יפן.

מכות בחירתם, הרי שלגבי עם ישראל המסכה זו אינה בחירתית אצלנו, אלא החזרתו עליה מפי הגבורה, וכפי שהגיעה אלינו מפי ראשונים ז"ל, שעמדו בסוד ה' ליראוי (מש"כ), שם). הל"ה הראו שלפי החזרה החלטת היום היא כמורח אסיה, וקביעה זו יש לה שני טעמים: 'זאתה', שעיקר ההתחלה מירושלים אלא שהיבשת המזרחית נטפלה לירושלים; או שהתחלת המזרח היא טבעית, אחרי שהילך החמה ממזרח למערב והתחלת היבשת היא המוקדמת, וכיון שהתחלת היום מערב - מתחילין ערב שבקצה היבשה' (שם). הרב סוקצ'ניצקי סבר שלפי שיטתו, המציבה את קו התאריך בקו האורך הנגדי (כ-180 מעלות) לזה של ירושלים, יש יתרון אחד בכך שירושלים נמצאת כמרחק שווה מקו זה ממזרח וממערב, אבל החזון איש לא ראה בכך כל יתרון אלא ניסיון להתאים את קו התאריך ההלכתי לקו התאריך הבינלאומי:

ענין י"ב [שעות] לכאן וי"ב לכאן בעצמו אינו מהדברים של המושכלות [הן]ראשונות, ואין הדבר מורגל כפי ראשונים ז"ל, ואינו אלא הסכמת חכמי העולם החיצונים. [...] ולכן אין מקום לאפק על לשון הראשונים ז"ל ולכוונתו לכוונת זרות כדי להתאמת להסכם החילוני, וכל הדואה יראה שלא עלתה כלל על לבם בכל אלה, ולא נחלק אדם מעולם על הדו"ה בהתחלת היום, ורק החילונים [המבלתי-תלמודיים הפיחו בזה רוח זרה בישראל (שם) 88]

המעיין במיעוטו של החזון איש כאן ולעיל יכול לראות את מערכת שיקוליו בעניין זה: הוא לא היה מוכן להכפוף את ההלכה בשום פנים ואופן לסמכותו של המדע המודרני. כל אימת שיכול להגן על המדע הימני-בינימי של הראשונים מפני המדע המודרני עשה זאת, אף כשענות דחוקות, כגון הסברים על שינוי קיצוני של תואר הקרקע או העפדת קביעות שבעבודה על קביעות שבוני. ואם כך הדבר לגבי עניינים גאוגרפיים, על אחת כמה וכמה כשאכן מדובר בשאלות בעלות אופי הסכמי כגון קביעת קו התאריך. הוא ביקש להתרחק כמטחוי קשת מכל סממן של התאמה ההלכה להסכם חילוני.

לא רק השיקולים המועילים ככתבי מעניינים אלא גם השיקולים שאינם מועילים בהם. לפחות משתי טענות של האסכולה החולקת עליי הוא התעלם לחלוטין: ראשית, מהטענה שלפיה יש להתחשב במנהגם של יהודי המקום⁸⁸ שנית, מטענה הרב קיסלב, שלפיה 'העדר', השבת ליום ראשון כפי שהציע החזון איש עלולה להיראות כהלכה בחוקות הגויים⁸⁹, החזון איש כלל לא התירם לבעיות אלה,

88 כוונתו היא קרוב לוודאי לזיג סלונסקי. החזון איש טען שהטעה שליפיה יש לקבוע את הקו במרחק 12 שעות (180 מעלות) מירושלים אינה דעתו של היסוד עולם אלא דעה מתודת, ואף המבטא כי ד"ב שעות וי"ב שעות ממדמה שהראשון בזה היום [חיים זיג סלונסקי] בצפירה (איגרת החזון איש אל ר' איסר ולמן מלצ'ה, קוב"א, ג, קסו; מונח בתשובה, א"ת, ק"ת, עמ' קסב).

89 ראה לעיל, עמ' 613, שיקול זה היה מרכזי בהכרעת ועידת הרבנים מירושלים.

90 למעשה, הפוסקים הישיבים על המורה בשאלה זו מצויים, לבר מן המסכתות ההלכתיות, גם בבעיה של 'מראית עין' בעלת משמעות חברתית (ובעקשיו), גם הלכתית) המעמידה אותם בין הפישל שדן: צא וראה: אם יפסקו שקו התאריך ההלכתי עובר מחוץ או יותר באחת מקומות

→ בימים א', כ"ז באילול, ימים מספר לפני ראש השנה, שלח הרב קיסילב את תשובתו. זוהי תשובה נחרצת מאוד.⁹⁹ הרב קיסילב קבע: 'לירידי לא קיימא לשאלה כלל, כמי לעניני שבת', שם הכריע זמן רב קודם לכן לנהוג כמנהג יהודי המקום. הוא לא נכנס לגופה של מחלוקת הראשונים בעניין כי אם ציטט את הפוסקים שהורו שעניני מחלוקת הימים (הן ימי השבוע הן מעריע השנה) צידון לפי מקומו ושעתו, דהיינו, לפי מנהג המקום, ודמשינה ידו על החתונה! את דברי החזון איש ביטל כליל שכן הם נשענו על ההנחה שלפיה אין מחלוקת בין הראשונים, והנחה זו הייתה מושעת בעניני מיסודה, ועל כן אמר 'זכרתי בעל חזון איש אגם מבורלים לי, ויחד הוא בדבר זה'. באמור, הרב קיסילב גילה מודעות רבה גם למשמעויות החברתיות של פסקת החזון איש:

→ רע עלי המעשה ששמעתי, שמקצת מן המלישים בקאנע קראו בתורה ביים א' והפגילו תפלת שבת, ביחוד היא דרשה זריחה מודבה בענין זה בתבל וכו'. וענתו באשר נמצאו חרדים לדבר ה' דוחים את השבת ליום א', חג הנוצרים, יקל ענין שבת בעיניהם לגמרי, ואמרו תמיד פורשים את הדבר, ויצא מזה מכשול גדול אשר קשה יהיה לתקן. לכן נלך מדרך זה. חדש כזה אסור מן התורה בכל מקום.¹⁰⁰

→ רומה שהרב קיסילב רמז הן לחילול ה' בעיני הגויים הן לפריצת פריצות שעמדתו לסייע למגמות רפורמיות.¹⁰¹ נוסף על אלה הופר שמו והכרה שלא יהי' [ה] בעיר אחת שבת בשני ימים, וראובן בודאי משום לא חתונ'הו' ¹⁰² לאחר משלוח המכתב הוא קיבל מברק נוסף מקובה. במהלך השבת נודע לו 'כי הרב חזון איש ארם גדול הוא ומחובביהם המצויינים באר"ק [=בארץ הקודש]' ¹⁰³ ועל כן שב ועבר על פסקיתו 'ביום לב'. אלא שגם הפעם ראה ונזכר כי 'דבריו בנויים על יסוד רעוע ובלתי ברור ומוסכם', ¹⁰⁴ וביום ראשון שלמחרת שלח מברק נוסף ברורה זו, וכן מכתב מפורט יותר, ¹⁰⁵ גם כאן שב והזהיר מפני שינוי החזקה המקובלת. על יסוד טענות מסופקות.¹⁰⁶

99 ימי המשא ומתן, אכן מעיד על חוסר בטחון מסוים בעמדתו, אבל לא על כך שחזר בו ממה. ומכתב פורסם בתוך: כשר, קו התאריך הקצר, עמ' יז.
 100 ראה מכתבו המובא אצל כשר, קו התאריך, עמ' רמא.
 101 מכתב ריקומי, עמ' 163-164, אמ כי גם בנידועה זו עצמה קמו מסתייגים מההצעה (מאר', שם, וכו' בעמ' 284, 300). לא ברור עד כמה היא יושמה בקהילות הרפורמיות השונות כוונתם שונים.
 102 מכתב הראשון של הרב קיסילב, המובא אצל כשר, שם.
 103 שם, ומכאן אהרן לומר שהרב קיסילב לא שמע את שמעו של החזון בעודו בליטא.
 104 מכתבו השני, המובא אצל כשר, קו התאריך, עמ' רמב.
 105 ראה מכתבו השני, שם.
 106 נביא כאן את דבריו: 'עלי'פ על יסוד דברים בלתי ברורים א' אפשר להוציא בהחלטה ברורה שיבין שבת נדרת ליום א', ועל ידי זה יתבדל יהודי יפן כו', ובל' ספק יגרום חילול שבת תשיבת תורת שבת לגמרי. ואילו היה לנו ראייה ברורה מוכרי' הנמ[ר]א והפוסקים אשר מפרים את

→ לשתנאי שבסין, וממילא נתפסה השאלה כבלתי אקטואלית.⁹¹ אולם המעבר התעבה, וכדורש אלל משי"א חזרו הפולשים ושיגרו מכתבים לרבנים שעסקו בפרשו. ר' אריה מאלין, מגדולי החזרה בין הגולים, שלח מכתב אל הרב קיסילב שבו הוא 'מתען [...] להשיבו ארץ להתנהג ביום הפקדים הבעי"ל [=הנא עלינו], באיזה יום להתכונן?⁹² הרב קיסילב קיבל העתק מפקס ההלכה של החזון איש לצורך מנין מכתבו?⁹³ מברק בהול נשלח גם לרבנים ח"י מיסקובסקי, אינ' אלטר (הרבי מגור), י"א הרצוג, י"ז סולובייצ'יק (הרב מבריסק), אי"י פינקל (ראש ישיבת ימין), וא"ז מלצר, בוד הלשון: 'שלוש מאות חמושים רבנים ובעלי בתים מבקשים להציל אותם, ולהודיע מתי יצומד ביום כפון'⁹⁴. הרב הרצוג אמר לרב ש"י זיין שבארץ ישראל ישנם רק שני אנשים שההמתח בשאלה - החזון איש והרב טוקצ'ינסקי - והורה לו להפנות את השאלה בדחיפות אליהם. הרב זיין אכן פנה לשני האישים - הוא עצמו נטה לדעת הרב טוקצ'ינסקי - וביקש את התייחסותם, אם כי בעיניו לא השאלה לגופה היא שעמדה כעת כמרכז אלא שאלת דרך ההכרעה במחלוקת פוסקים. החזון איש כתב: 'אם כי קשה עלי לוחנס בהוראה לרבים למעשה, וכפי הרגלי אני כותב דרך לימוד [...] או העניין שלפנינו לא ית חופש השתיקה' (משו"ב, א"ז, קיג, עמ' קמ-קמא).⁹⁵ לדבריו, הוא דן בנושא עם הרב טוקצ'ינסקי ברוב טובה ובשלב זה כבר הצליח לשכנעו במובנית השאלות השנויות במחלוקת.⁹⁶ הוא התרשם שהרב טוקצ'ינסקי שוכנע שאין מחלוקת בין הראשונים לגבי מקומו של קו התאריך ושהוא נסוג מדיעתו הקודמת,⁹⁷ אולם ממברר שהתשרותו זו הייתה מושעת, ואולי נבעה מבר שהרב טוקצ'ינסקי כתב אליי בבחינה אפילו לשיטתך'. הרב טוקצ'ינסקי העיד שלאחר שנודע לו על תשובתו של החזון איש 'נמשך מו"מ בינינו בחליפת מכתבים, וכאשר קרב יוה"פ החראיתי אתו [עם החזון איש] והתכתנו גם פא"פ [=פנים אל פנים], ואחרי כ"י [=כל זה] נשאר כ"א [=כל אחד] בדעתו'.⁹⁸

91 ראה מכתבו של הרב ש"י זיין אל החזון איש, שנתפרסם אצל כשר, קצר, עמ' כו-כח.
 92 כעדותו של הרב קיסילב במכתבו דלעיל המובא אצל כשר, קו התאריך, עמ' רמא.
 93 כעלה בבירור מן המכתב שהחוכר, שם, עמ' רמא-רמב.
 94 שם. צילום המכתב המקורי מובא באצל כשר, קו התאריך, עמ' רמב.
 95 ההשקפה ככל הנראה של העורך. חלק מהמכתב מופיע גם אצל כשר, קו התאריך הקצר, עמ' כח-כט. כל אחד משני המקורות הללו השמיש מעט מן המקור, והליו נצטט בכל פעם מהנוסח המלא יותר.
 96 ובלשוננו: 'יצורת המוצגת במכתבכם נשתנה בימים הנזכרים, כאשר מתנהל מו"מ ביני להנבמ"ש [=להנא"ר] מיכל טוקצ'ינסקי שלישי"א, ואשר מקווה לבוא לידי השתוות מבורה, כי אין בין המדברים כוה שום נסיון דובר, רק בקשת הנכונה, ומוכן כל אחד לקבל דברי חברו בתשואות חו'.
 97 שם, ובלשוננו: 'על הראשונים ד"ל שזין כוה, כי תוך י"ח שעות מערב [מירושלים] מאחר ימים, ולא דעת האומרים כי אינו מתאחר היים רק י"ב שעות'.
 98 טוקצ'ינסקי, שם, עמ' 3. 'יחנן שחזוכתי שבעל פה התקיים כבר לאור ראש השנה (ואלו כי ניתן להסיק מהמלים 'לאשר קרב יוה"פ') ורק אז יכל היה החזון איש להכין שורה טוקצ'ינסקי עבור על דעתו הראשונה. אגב, מכתב שכתב הרב טוקצ'ינסקי בחודש אלול תש"א, בעיצומם של

בניתיים, באותה עת ממש המשיכו המהלכים גם בארץ ישראל. בשל דחיקות העניין החליט הרב הרצוג לכנס ועידה של רבני ארץ ישראל מיד לאחר ראש השנה תש"ב כדי שיכריעו בה בשאלה: 107 החזון איש החליט לא להשתתף בה, אולם שלח בערב ראש השנה מכתב בעניין, כנראה לרב הרצוג, שבו רימז על חששו שמא לא יגיעו הרבנים לכלל החלטה ובשל כך יהיו בין אחינו יהיו בפינו מי שייסכנו נפשם ויצמו ארבעים ושמונה שעות או ימעיטו יותר מדי באכילה ביום המסופקי, האוריות מוטל עלינו, שבשבילנו הוטל הדבר בספק, הוריע (קוב"א, ג, קסה; תש"כ, שם, קסח).

בוועידה, שהחלה בצום גדליה ונמשכה יומיים (ג-ד בתשרי תש"ב), ושהשתתפו בה כעשרים ושלושה רבנים, 108 הנהגו דיונים קדחתניים בכ"ה, 109 והעמידו הראשונה שהוצגה בה הייתה עמדת החזון איש, שאותה ייצגו ר' חיים זאב פינקל, בנו של ראש ישיבת מיר, 110 גם הרבנים טוקצינסקי, שפיאד וגורוונצ'יק (למנים: גורו) הציגו את דעותיהם (שנסקרו לעיל). ברם החזון איש לא המתין להכרעתה ובינתים גמר אומר לעשות מעשה. קודם שנתקבלה החלטה בוועידה שלח מברק לשואלים ביפן בן הלשון:

אחים יקרים, אכלי ברכיני וצומו העניתי יום כפפור ביום המזויש ואל תחזו לשום דבר (קוב"א, שם, קסז; תש"כ, שם).

החזון איש, באופן אופייני למדי, לא החשיב את סמכות הוועידה כהוא זה. סמכות 'הרוב המספרי' הייתה בעיניו סמכות שרירותית שדינה להביט לנוכח 'האמת'. לפיכך לא ראה כל חובה להמתין להכרעתה ולא כל שכן לקבלה, והורה

חיים, בוראי לא היה לנו להתחשב עם סכות כאלו, לשמור שבה ע"פ דיני התורה, אבל עכשיו שאין לנו רק ספקות בודאי צריך להתחשב עם מצב כזה כו'. לכן כבוד הרב הגאון חזון איש במקומו מונה, לא אוכל להסכים לפסק דיני. והדיני מורה שיהיה יפן ישמרו שבת ומעידים ככל היהודים, וה' יתני בדרך אמת' (שם).

107 יצילים של מכתב ההומנה מובא אצל כשר, המאריך הישראלי, עמ' רסח.

108 שם הנמנע לא נתפרש על ידי החזון איש, אולם ההשערה שמדובר ברב הרצוג מסתברת מאחר

הרב כשר, לעומת זאת, שיער שהנמנע היה הרב טוקצינסקי (כשר, קו התאריך, עמ' רלז).
109 על פי עדותו של הרב גורו במאמרו בהצופה, כ"ז בניסן תשכ"ז; מובא אצל כשר, קו התאריך, עמ' רסז. ודאה שם גם את שמות הרבנים המשתתפים וכן פירוט קצר של עמדותיהם בנושא וכפעל רסס-רז).

110 בפאה"ד נכר הניסיון להציג את הוועידה כאיר שילי-פאה"ד, ג, עמ' שלח, לפי המתואר שם יצא שהוועידה ביקשה לקבל החלטות מבלי לנהל דיון של ממש ולהסתפק בהצבעה סכנית; שלעמדת החזון איש לא נהגה הודמנות לייצוג הוליס; שמבוקשם של המארגנים היה להתאים את ההלכה להסכמת תכני אומות העולם; שמספר משתתפי הוועידה (עשרים ושלושה) מרמז על יסודות לשמש כמעין סנהדרין קטנה; שמרבית הרבנים שהוזמנו לא באו; שהרבנים פורקי ומלצר הצטרפו אליה רק בסופו, ועוד, הרב כשר כתב על תיאור זה כי הוא 'דחוק מן האמת, והמה דבתי שאי ברורות מן הלכ' (כשר, קריעת), וסתר את חשינות אחת לאחת, הודיש הוא שהצדק עמו.

111 כשר, קו התאריך, עמ' רמז, על פי עיתון הצופה מיום ש' בתשרי תש"ב (שם, עמ' רמח), אצל הרב טוקצינסקי היא מוגדר כירב אחו' ושמו לא נתפרש (טוקצינסקי, שם).

בנחוצות את עמדתו שלפיה יש לציין את יום הכיפורים ביום המזויש בשבוע, הוועידה, לעומת זאת, הגיעה בסופו של דבר למסקנה שיש לציין את יום הכיפורים ביום רביעי בשבוע. הנימוק המרכזי לכך היה שמסקנה הכרעה הלכתית בוררה יש לנהוג כמנהג המקום ולהניחו בחזקתו. על החלטה זו, הקדושה בורחה ליישנה של הרב קיסילב, ממנו ידירים שני יושבי הראש של הוועידה, הרבנים איסר זלמן מלצר וצבי פסח פרינק, וכן הרב הרצוג עצמו. כמו כן היא נתקבלה על דעת האוריות ר' אבדרם מרדכי ממיר (היאמיר אמת), ר' יוסף יצחק מלובביץ (הרייזי) ור' שלמה מווריל (שלא השתתפו בה) 112 לכאורה ניתן לראות את החלטת הוועידה - כמו גם את פסיקתו של הרב קיסילב - כשיטה נוספת שלפיה המנהג הוא הקובע מכות חזקה, אולם רבני הוועידה הדגישו שהם אינם דנים בשאלה העיונית לענפה אלא רק מוריס הלכה למעשה במקרה הנדון (ולפיכך אין מקום לפנותה במניין השיטות).

ברמה זו, המעשית, יכולים היו להצטרף לפסק הדין גם הרבנים טוקצינסקי ושפיאד שהשורה החתונה של שיטותיהם תאמה אותה. כפי שהערינו, בדרך דומה פסקו זמן רב קודם לכן גם הרבנים ר' יוסף שאול נתנון ור' שמואל מהליכר. הוחלט אפוא לשלוח ליפן את ההחלטה, אולם כאן נתגלעה מחלוקת חדשה: רוב הרבנים סברו שיש להורות לצום ביום רביעי ולאכול כרגיל ביום המזויש, אולם מקצת רבנים חיוו דעתם לטלגרף 'שהמתמדין יאכלו ביום המחרת פחת מכשעור' 113. אם לא ר' במבוכה זו הרי שבשלב זה נודע למשתתפים על מברקו של החזון איש. הרב טוקצינסקי הציג שבנסיונות אלה עדיף שלא להלגוף כל עיקר, כי באם יודיעו להם לצום ביום הרביעי, ימצאון מהם שיצומו שני ימים, בחששם לשתל הערות, ונכונים ח"ו קהל גדול כספק של סכנת נפשות; 114 ברם עמדתו נדחתה והמברק נשלח 115.

משונועי מברקו של החזון איש נראה שראשי הישיבה החליטו לנהוג על פני, אולם לאחר שהגיע המברק של גדולי ירושלים התעוררה המבוכה מחדש (פאה"ד, ג, עמ' של-שלה). בסופו של דבר נהגו הפליטים ביפן ברובם המכריע לפי הוראת הוועידה בירושלים, וצמו ביום רביעי, עם זאת, יחידים הלכו אחר פסק ההלכה של החזון איש וצמו ביום המזויש, והיו גם כוודדים (ובהם, על פי השמועות, ר' אהרן קוסלר) שהתמודדו על עצמם וצמו בשני הימים.

החזון איש דבק בעמדתו גם לאחר שהפשיה הוכרעה ואף המשיך להילחם עליה. כשהג לאחר הפרשה פרסם הרב טוקצינסקי את ספרו 'זיומם בכדור הארץ' (ירושלים תש"א), החזון איש השיב לו באותה שנה עצמה בחיבורו הקצר 'קונטרס

112 כשר, קו התאריך, עמ' רספ.
113 טוקצינסקי, שם, עמ' 2.
114 שם.

115 יצילים המברק אצל כשר, קו התאריך, עמ' רמז. הוא נוסח בירי הרב הרצוג, והד חרונמו מאגלית, המבוא שם; בהמשך להמברק מיום 12.9 אספת הרבנים בנישאותי החליטה שתצומו את [תענית] יום כיפור ביום רביעי לפי מנין ימי השבת הנהוג ביפן. נקודה: מציד אני מוסיף, כי איש לא יעז לבסר נפשו ולצום גם ביום המזויש, כי אי ש לאכול ביום זה על פי [האמור בשולחן ערוך] אורח חיים, סימן תרי"ח סעיפים ז-י. הרב הראשי הרצוג.

הוראתו של החזון איש¹²⁰. יתכן שגם החזון איש עצמו חשש לדעות הדוחות על ידו, שכן על פי ערות אהרן יעץ אדם שישאל כיצד לנהוג בפיליפינים בעניין השבת שיימנע כליל מלנסוע לשם, כנראה איש בעניין זה מלמדת רכות על הפיסתו בדבר סמכות דומה שהוראתו של החזון איש בעניין זה מלמדת רכות על הפיסתו בדבר סמכות

הראשונים לרד"ק, הראשונים הם הצינור שדרכו אנו מקבלים את הגמרא, ולכן, דבר שבו ישנה (לדעתנו) הסכמה בין כל הראשונים לגבי פירושה של הגמרא כמות כרכרה המתולט של הגמרא עצמה. אשר על כן, סמכותם במקרים שכאלה אינה נוגעת רק לשאלת של דין אלא גם לשאלת של עובדה. מותר להקשות על הראשונים בכגון אלה, ממש כפי שניתן להקשות עליהם בשאלות שבת, אבל שים קושיות לא תעזר סמכות זו. לכאורה הוא נוטה כאן לכיוון סמכותנו מובהקת, אבל ספק רב אם אמנם כן הדבר: יתרונו של הראשונים הוא בתכמה, ובעניין זה לא יוכלו להתחרות בהם האחרונים ולא כל שכן המדענים, ולכן אין כאן סמכות שכנות-שיריות אלא כהנעה שמצד האמת (ראה לעיל, עמ' 406-406). מה גם שבסופו של דבר פתוחה גם סמכות זו לעיון השכלי של הלומד. יתר על כן, העמדה הכניסית האנטי סמכותנית של החזון איש עולה ביחסו לרמב"ם. חרף הערצתו הגדולה ליגשר הגדול, כשהשד בכך שדעת הרמב"ם לא נחצבה ממקורותיו התורניים אלא ממקורות המדע הנכרי הוא לא חשב לפסול אותה מכול וכול, ונראה הוא אף לא העמידה למניין הדעות (שהרי הוא מדובר על דעת הרד"ק כעל דעת של הראשונים). אכן, גם הנתנו הנחמשה על דעת הראשונים מסתברת יותר כהנחה על עמדתו שלו, פרי העיון השכלי, מאשר על סמכות שרירותית כלשהי.

ב. מעובדה לדון: טרפה באדם ובבהמה

ח"ל והפוסקים פירשו שורה של פגיעות ומומים שבצל חיים הלקוה בהם הוא בחוקת 'טרפה', דהיינו, שחוקה עליו שימות בתוך י"ב חודש: המשנה במסכת חולין קבעה 'י"ח טריפות', הגמרא קבעה כי 'ז' מיני טריפות נאמרו לו למשה מסיני' (ולדעת רבים מן המפרשים הן כוללות את כל סוגי הטרפות האפשריות) ואילו הרמב"ם מנה שבעים מיני טריפות בבהמה (רמב"ם, הלכות שחיטה, י' ט) ועוד שיניים נוספים בעור (שם), ואף הדגיש שעליהם אין להסיף (שם, יב-יג). אולם על פי המדע המודרני, ולעצמם אף לפי הניסיון האנושי היומיומי, רשימה זו לוקה בחסר וביתר. כיצד אפוא יש להתייחס אליה לאור ממצאים אלה? האם יש להמשיך ולהחזיק בה גם לנוכח ההתנגשות עם העובדות האמפיריות או שמא יש לעדכנה בהתאם לתו? כבר הראשונים נדרשו לבציה נקטו ערוצים שונים של התמודדות עם בעיית הלכה ומדע: מהלכו זה של הרמב"ם, המקנע את רשימת הטרפות, נראה כמהלך של הפיכת

120 ראה במקורות המובאים אצל בלום, שם, אך ראה דיונים יסודיים בשיטתו אצל ספלין, תאריך.

121 תרביץ, ארחת רבני, ג, עמ' רז.

'יח שעות', ששולב לימים בתוך ספורי חזון איש על אורח חיים ומצו' (סימן סד). כפי שראינו, קונטרס זה הוא ניסוח מנובש ושיטתי של עמדת החזון איש בנושא תוך פולמוס חריף עם שיטתו של הרב טוקצינסקי. החזון איש לא חשד מיריבו את שבת לשוננו ושם חלקו בין אלו הקוראים בספרים 'בשחיות ובמהירות' ומייחסים עקב כך למחברי הספרים 'זברים שלא חשבו ולא פללו' (חז"א על א"ח, ס"ר, יג). תחת זאת, הוא מורה לו, מקניני החכמה לזקוק בלשון כמינה, וכך יש לנהוג גם כאן. חרף ההאשמה החזון איש הודה בכך שהוא עצמו לא קרא במלואם את כל אותם חיבורים שהביא הרב טוקצינסקי ולכן התייחס אליהם מתוך מובאויות של זה האחרון (ולפי שאין בידינו מן הספרים שהביא בספר, נתפוש את הפירושים על סדר שהביאים בספר; שם, טו). ספק אם לדידו יש סתירה בדבר: ליקוט המקורות הוא מבחינתו עבודה טכנית שאינה חלק מה'זכמה' ההלכתית, ונתן לו להשאירם לאחרים, אולם העיון המעמיק בתוכנם של מקורות אלה הוא בעניין מרכיב הכרחי בתכמה זו, ומי שחסר אותן אין להורות הלכה על פיו.

הפולמוס בנושא קו התאריך, שבמידה רבה הציא את החזון איש מאלמוניותו היחסית והעמידו במרכז הבמה של האליטה הרבנית בארץ, לא חדל ולא שכח. כפי שכבר ציינתי, הרבנים הנקין ופרנק הביעו תמיכתם ברעת הרב טוקצינסקי, הרב שמוה וליג מבריסק תמך ברעתו של הר"ם שפירא מסיורסקוב, והרבנים דייקלס, צמרמן ורבינובליץ-תאומים קיבלו אותה תוך שינוי קל (שעל פיו נמדדת 90 המעלות מזרחה מירושלים ולא מקצה גבולה המזרחי של ארץ ישראל). הרב עזריאל, שהתכתב בעניין זה עם הרבנים פרנק וטוקצינסקי, ממת ביקורת על פסיקת החזון איש: 'דבר חדש נפל בישראל: אחד מגדולי הדבנים אור מתניו לפרסם "קונטרס י"ח שעות" לקיים הוראתו היחידה במדינתנו שבמדת הדוחק ישנו את יום השבת ליום ראשון'¹¹⁶. כנגד עמדתו זו הוא הציג כוכר שיטה מהפכנית משלו שבה אין קו תאריך כלל ועיקר, ותחולת השבת נקבעת על פי המקום שממנו יצא האדם הנדון. הרבי מלובליץ, שהתייחס למחלוקת בנושא בשנת תשי"ט (אוג' ריון בשאלות מסתעפות), כלל לא הביא את עמדת החזון איש בחשבון הדעות.¹¹⁷ ארכעה מימ קודם פסירתו של החזון איש הגיע אליה הרב מנחם מנדל כשר ובידו כתב היד של חיבורו בעניין קו התאריך. שיטתו של הרב כשר היא במידה רבה פיתוח של שיטת הרב עזריאל, והיא לא הייתה לנגד עיניו החזון איש בדיעבד ההלכתיים, שכן היא לא פורסמה עד אז. החזון איש אמר שיקרא ויגיב, אבל כאמור, הוא נפטר כשרם היה בידו ספק לכך.¹¹⁸ מכל מקום, בין פוסקי ההלכה הפולטים שהמשיכו להירש לה, יש איש לא אימץ את

116 עזריאל, פסקי, בא.
117 תשובות וביאורים, מובא אצל בלום, שיטות, עמ' 808-816.
118 כעדותו של הרב כשר עצמו (כשר, קצ"ר, עמ' ז-ח), הייחוד שהביא הרב כשר לפני החזון איש הוא כנראה מאמרו מחודש שבט תשי"ד (כשר, תשבת), שהוא אור כמה חודשים לאחר פטירת החזון איש, והוא כנראה פרסומו הראשון בנושא. רק מאוחר יותר באו ספור (כשר, קו התאריך) ומאמרים נוספים.
119 ראה אצל בלום, שיטות, עמ' 621-920. ריש מי שביקשו פתרונות משולבים: שטרנברג, תשובות והתגנות, א, ש"ר.

84